Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 277 (10874) | 1978 чылдың декабрь 2, суббота | 1925 чылдан үндезилеттинген | Өртээ 2 коп.

ҮШ ЧЫЛДЫҢ ПЛАНЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

Күрүнениң «Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйында күскү, кышкы аңныыр сезону кидин-түлүк чоруп турар. Коллектив 10-гу беш чылдың үш чылдың продукция бүдүрериниң планын хуусаадан эрте — ноябрь 26-ның хүнүнде 117 хуу күүсеткен, азы планда көрдүнгени 720 муң рубльдиң орнунга 842,9 муң рубльдиң продукциязын берген. Аңчы тывышчылар бо сезонда күрүнеге 39 муң дииң кештерин болгаш киштин, дилгини, асты, күзенни, дырбактыгны, норка кештерин дужааган.

Онаашкан ажылынга бедик харысалгалыг, бедик көргүзүглерни чедип ап турар мурнакчы аңчылар хөй. Ооржак Даваага удурткан алды кижи составтыг аңчылар бригадазы Хан-Дээр сыннарында аңныыр тывыштыг черлерде аңнап турарлар. Дуржулгалыг аңчы Михаил Семенович Шагарин 4 киштин, 125 дииңни дужааган.

Тайгаларда аңнап чоруп турар аңчылар-биле доктаамал харылзааларны тудуп тургаш, аң чылыган черлерни ам-даа немей тып, аңчыларны ол-бо черлерже аъткарар хемчеглерни ажыл-агый чери ап турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тоску чыыжының онгу сессиязы

БЕШ ЧЫЛДЫҢ БҮЗҮРЕЛДИГ БАЗЫМЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга депутаттарның чугааларында беш чылдың үшкү чылында совет улустуң чедиишкиннери дээш чоргаарланыышкын, чаа-чаа чаагай ажыл-херектер-биле оларны улам көвүдедир деп шиитпирлиг чорук сиңниккен. 1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының база ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерин ноябрь 30-де палаталарның ийи аңгы хуралдарынга көөрүн уламчылаан.

СЭКП ТК-ның сессияның мурнуу чарыында болган Пленумунуң шиитпирлерин, Пленумга эш Л. И. Брежневтиң чугаазында киирген чүүлдерни болгаш түңнелдерни чоннуң соңгуткаппары бүгү совет кижилерниң мурнундан шын-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар. Чедип алдынган чүүлдерни бүгү талалыг, ханы анализтевишаан, онгу беш чылдың дөрткү чылында чурттуң мурнунда турар сорулгаларны, оларны шиитпирлээриниң чедире бээр оруктарны улуг сонуургал-биле депутаттар чугаалашкан. Экономиктиң өзүлдезиниң курлавырларын улам долу ажыглаарынче, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын улам бедидеринче угланган тодаргай саналдарын олар сессияның индириинден чугаалаан.

Тоску беш чылдың онаалдаларын боттандырарынга чугула звено болур 1979 чылдың планы долдур болгаш ажыр күүсеттиннер дээрзинге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары бүзүрелин илергейлээн. СЭКП-ниң XXV съездизиниң көдүргени социал-экономиктиг программа чайгылыш чокка боттанып турар. Чаа-чаа чедиишкиннерниң үндезини — партияның болгаш чоннуң совет ниитилелдиң үнелеп четтинмес политиктиг капиталы болуп турар чаңгыс эвинде.

ЭВИЛЕЛ СОВЕДИНДЕ

Ол хүн сессия ажылын Эвилел Совединиң эртенги хуралындан эгелээн.

Эштер **Л. И. Брежнев, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, А. А. Громыко, А. П. Кириленко, Д. А. Кунаев, Г. В. Романов, М. А. Суслов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, Г. А. Алиев, П. Н. Демичев, М. С. Соломенцев, Н. А. Тихонов, И. В. Капитонов, В. И. Долгих, Я. П. Рябов, М. С. Горбачев** оларны депутаттар болгаш аалчылар диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Хуралды Эвилел Совединиң Даргазы **А. П. Шитиков** даргалаан.

Совет Казахстанның улустарының хөй националдыг өг-бүлези коммунистиг тургузуушкуннуң херээнге тодаргай салыышкынын киирип турар деп, Казахстанның КП-зиниң Соңгу-Казахстан обкомунуң бирги секретары депутат **В. П. Демиденко** чугаалаан. Улус ажыл-агыйының болгаш ооң адырларының структуразында дешкилгелиг өскерлиишкиннер республикада болуп турар. Ажылчы чоннарның чуртталга болгаш культура-амыдырал негелделерин улам долу хандырып турар.

Республиканың чедиишкиннериниң дугайын тодаргай чугаалааш, депутат ооң ажылчынчыларының мурнунда турар сорулгаларга доктааган. Оларны шиитпирлээриниң дыка хөй аргалары, партийжи-организастыг ажылдың айтырыглары Л. И. Брежневтиң «Кур чер» деп кайгамчыктыг номунда тодаргайлаттынган. Ол талантылыг чогаалдың чырыкта үнүп келгени кур черни шиңгээдип алыр дээш көдүрүлген өндүр улуг ажыл-иштиң 25 чыл юбилейинге уткуштур кур-черлилерге эң улуг белек болур.

Белорус ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Т. Я. Киселев** коммунистиг тургузуушкуннуң айтырыгларын шиитпирлээринге республиканың ажылчы чоннарының улуг чедиишкиннериниң дугайын чугаалаан. 1979 чылда ССРЭ-ниң планының болгаш бюджединиң төлевилелдери бүгү эвилелдешкен республикаларның экономиказын, эртемин болгаш культуразын улам ынай хөгжүдерин көрүп турарын ол онзалап демдеглээн.

Күрүне планы — хоойлу-дүрүм. Ынчангаш 1979 чылга доктааттынган онаалдалар чүгле долдур эвес, харын күүсеттинген турзун дээш Туркменистанда база бүгү чүүлдерни кылып турар — деп, Туркмен ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **А.-М. Клычев** чугаалаан. Бүдүрүлгелерниң болгаш тудугларның коллективтери үлетпүр продукциязын бүдүрерин көвүдедиринге немелде курлавырларны тып турар, келир чылдың бедик дүжүүн алыр, мал кыштаг-ладыышкынының чедиишкинниг эрттирер талазы-биле ажылдар калбарган.

1979 чылда чурттуң планын болгаш бюджедин бадылаар дугайында саналды оратор деткээн.

1979 чылдың план болгаш бюджет төлевилелдери совет ниитилелдиң улам ынайгы бүгү талалыг хөгжүлдезин, чоннуң материалдыг чаагай чоруунуң өзүлдезин хандырып турар деп, ВЦСПС-тиң секретары депутат **А. В. Викторов** медеглээн. Амгы үеде улам калбарып, улам ужур-дузалыг апарган социалистиг чарыштың хөгжүдериниң айтырыгларынга ол доктааган.

Ажылчы чоннарның амыдыралының материалдыг деңнелиниң бедидер талазы-биле беш чыл планының чедиишкинниг күүсеттинип турарынга сеткил ханыышкынын профэвилелдериниң төлээлекчизи илереткен. Ол ышкаш чуртталга шөлү, школа назыны четпээн уруглар албан черлери, хөй ниитиниң чемненилге черлери тударының аргаларын долу ажыглавайн турар чамдык министерстволарны ол шүгүмчүлээн.

СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) Пленумунуң соонда областа хөвең бүдүрери барык үш катап өскен деп, Узбекистанның КП-ның Кашка-Дарья обкомунуң бирги секретары депутат **Р. Г. Гаипов** дыңнаткан. Черниң мелиорастаарының калбак программазын областа боттандырып турар. Сөөлгү чылдарда машина-трактор парыгын долузу-биле чаарткан. Каршин ховузунуң шөлдеринде он-он совхозтарны тургускан. Каршин каналының ийиги ээлчээн тудар ажылдарны дүргедедириниң эргежок чугулазын депутат айыткан.

Латвия ССР-де «Накотне» деп колхозтуң чедиишкиннериниң дугайын ооң баштаар чериниң даргазы депутат **А. Э. Чикете** чугаалаан. Бо чыл биске берге болган: ажаап алыышкын эгелээн турда сугур чаъс чаап, соок дүжүпкен. Республиканың ажылчы чоннары бойдус халавынга удур эрестиг демисешкен. Ажыл-агыйларга күрүнеден немелде техниканы болгаш кывар-чаар материалдарны берген. Улуг дузаны көргүскени дээш партияга, СЭКП ТК-ның Политбюрозунга, эш Л. И. Брежневтиң бодунга өөрүп четтиргенин ол илергейлээн.

Партияның Волгоград обкомунуң бирги секретары депутат **Л. С. Куличенко** бот-боттунга дузалажып ажылдап турар бүдүрүлгелерниң дем каттыштырылгазының бедик ажыктыг боор турарын чугаалаан. Волганың дугуй болгаш Волганың хоорза заводтарының хандырыкчы бүдүрүлгелер-биле дем каттыштырылгалыг харылзаазын ол чежекке чугаалаан. Депутат улус ажыл-агыйының чамдык адырларының, ылаңгыя кара металлургияның болгаш капитал тудугнуң ажыктыын улам бедидериниң чамдык айтырыгларынга тодаргай доктааган.

Бүдүрүлге черин ыяш ажыл-агый үлетпүрүнге тракторлар бүдүрер талазы-биле төлевилел күчүнүң хуусаа бетинде шиңгээдип алган деп, Алтайда трактор тудуг каттыжыышкынының чиңгине директору депутат **М. Н. Воронин** медеглээн. Тракторнуң чаа хевирин бүдүреринче шилчиирин боттандырган. Эртем-техниктиг депшилгениң айтырыгларынче, бүдүрүлгениң эргелеп-башкарарының экономиктиг органнарын сайзыраңгайжыдарынче, инженер болгаш ажылчын кадрларның мергежилин бедидеринче кичээнгейни оратор угландырган.

Бо чылдың планының канчаар күүсеттинип турарын Дээди Советтиң сессиязынга чугаалажып көөрүн практикалап эгелээни чорук сеткил ханыышкынын болдуруп турар деп, СЭКП Иваново обкомунуң бирги секретары депутат **В. Г. Клюев** медеглээн. Бо дээрге күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органнарның Советтер болгаш чон мурнунга доктаамал отчёттуг болурунуң дугайында бистиң Конституциявыстың негелделерин чайгылыш чок күүседип турары ол болур.

Чуртта беш метр пөстүң бир метрин бүдүрүп турар Ивановонуң пөс аргыкчыларының чедиишкиннеринге ол доктааган. Бо адырга бүдүрүлге өзүлдезиниң хемчээли улгадып турарындан бо чылдың түңнелин ёзугаар бистер беш чылдың контроль саннарында деңнелче үнер бис деп депутат дыңнаткан.

Эвилел Соведи хүн чурумунуң ийиги, үшкү айтырыгларының талазы-биле санал-онал бээрин дооскан.

1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында база 1978 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының канчаар күүсеттинип турарының дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрплан даргазы депутат **Н. К. Байбаков** түңнел сөс чугаалаан.

Эвилел Соведи 1979 чылдың план төлевилелин бүгү талалыг чугаалажып көрген деп ол демдеглээн.

1979 чылдың планы болза СЭКП-ниң XXV съездизиниң тодараткан сорулгаларын шиитпирлээринге чаа улуг базым болур, чурттуң бүдүрүлге деңзигүүрүнүң улам ынайгы өзүлдезин хандырар болгаш чоннуң чаагай чоруун бедидер деп план-бюджет база өске-даа доктаамал комиссияларның эдеринчи илеткелдеринге база депутаттарның саналдарынга демдеглээнин ол чугаалаан.

1979 чылдың план төлевилелин Эвилел Совединиң доктаамал комиссиялары чугаалажып көрүп тургаш, массалыг хереглелдиң бараанын бүдүрерин болгаш садып саарын үүрмектеп садар өртектерге 138,4 миллион рубльга улгаттырарының немелде курлавырларын дилеп тыпканнар. Күрүне бюджединиң орулгаларын 138 миллион рубльге улгаттырарын саналдаан.

Планны чугаалажып көрүп тургаш, сессияның мурнуу чарыында СЭКП ТК-ның болган Пленумунуң шиитпирлеринде негеп турарынга дүүштүр бүдүрүлгениң база эргелеп башкарылганың бүгү звеноларынга бүдүрүлгениң өзүлдезиниң, ооң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидериниң курлавырларын тывар талазы-биле улус ажыл-агыйының бүгү адырларында чорудуп турар улуг ажылды Эвилел Совединиң депутаттары онзалап демдеглээннер. 1978 чылда чедип алдынган чедиишкиннерни демдеглээш болгаш СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырып чорудар талазы-биле практиктиг хемчеглерни саналдаан.

Үлетпүрде, транспортта, капитал тудугда, садыгда болгаш бистиң улуг ажыл-агыйывыстың өске-даа кавыдарында ажыл-херектерниң байдалын экижидериниң дугайында күзелди хөй саналдарда илереткен. Оларның саналдарын болгаш план органнарының, министерстволарның база ведомстволарның ажылында чамдык четпестерни чөптүг-биле шүгүмчүлээнин шыдыг бодал-биле көөр ужурлуг.

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели үргүлчү чугаалажып көрүп турар. Чижээлээрге, бо чылдың 10 айларының түңнелдериниң талазы-биле пландарның күүселдезинде четпестерни чайладыр эргежок чугула хемчеглерни боттандырып чорударын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели министерстволарга база ведомстволарга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге даасказын.

Капитал тудуг айтырыгларынга, ажыглалга киирер объектилерге курлавырларны мөөңнээриниң аргазы-биле кол фондуларны болгаш бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирериниң пландарын күүседир талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни министерстволарның хүлээп алырынга онза кичээнгейни салган.

1979 чылда чиик үлетпүрнүң хөгжүдериниң планының төлевилелинде адырның бүдүрүлгелериниң амгы үениң дериг-херекселдери-биле улам ынай чепсеглээри баш удур көрдүнген. Ол сорулгаларга 1 миллиард хире рубльди үндүрген. Ол чорук эргижирээн дериг-херекселдерни чаартырының темпилерин дүргедедир болгаш ооң-биле кады ажылчыннарның күш-ажылының байдалын экижидер арганы бээр.

Планның төлевилелин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалажып көргениниң түңнелинде, бодумнуң илеткелимде мээң чугаалап турганым ышкаш, «Б» бөлүкке үлетпүр продукциязының бүдүрүлгезин 1978 чылда 4 хуу турганындан 1979 чылда 5,4 хуу чедир улгаттырарының аргазын дилеп тыпкан.

Сессия үезинде депутаттарның киирген чамдык саналдарынга Н. К. Байбаков доктааган. План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларның түңнелдеринде, депутаттарның саналдарында айыттынган бүгү саналдарны кичээнгейлиг-биле чугаалажып көөр болгаш оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алыр дээрзин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даасканын ёзугаар илеткээрин чөпшээреп көрүңер.

1979 чылдың планын санал берген депутаттарның чаңгыс аай чүүлдүгзүнүүн көргени ол планны ССРЭ-ниң Дээди Соведи хүлээп алыр болгаш ону бистиң бүгү улуувус чүүлдүгзүнүп көөр дээрзинге бүзүрелди илередир арганы берип турар.

1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну Эвилел Соведи чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

1978 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының канчаар күүсеттинип турарының дугайында доктаалды чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1977 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында айтырыг талазы-биле ССРЭ-ниң саң министри депутат **В. Ф. Гарбузов** түңнел сөс чугаалаан.

1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин Эвилел Совединиң План-бюджет болгаш адырлар комиссиялары делгереңгейи-биле чугаалажып көрген болгаш санал берген бүгү депутаттар чаңгыс аай чүүлдүгзүнгеннер деп, ол чугаалаан.

Күрүне бюджединиң орулгаларын 138 миллион рубльге, ооң иштинде саарылга үндүрүүнүң талазы-биле 101,7 миллион рубльге, орулгадан төлевирлер талазы-биле 34,3 миллион рубльге болгаш өске-даа орулгалар талазы-биле 2 миллион рубльге улгаттырарының дугайында саналды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының комиссиялары киирген.

Күрүне бюджединиң орулгаларының болгаш чарыгдалдарының чамдык чүүлдеринге саналдаан чаазалгалар-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чөпшээрешкен деп, В. Ф. Гарбузов демдеглээн.

1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин Эвилел Чөвүлели чаңгыс үн-биле бадылаан болгаш 1979 чылда чурттуң Күрүне бюджединиң дугайында Хоойлуну хүлээп алган.

1977 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту палатаның депутаттары бадылаан болгаш чогуур доктаалды хүлээп алганнар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар дугайында айтырыгны Эвилел Соведи чугаалажып көрген. Ол айтырыг талазы-биле илеткелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **М. П. Георгадзе** кылган.

НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНДЕ

Эштер **А. Н. Косыгин, А. Я. Пельше, Д. Ф. Устинов, В. В. Кузнецов, П. М. Машеров, Ш. Р. Рашидов, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, К. В. Русаков** оларны Националдар Совединиң хуралынга депутаттар болгаш аалчылар адыш часкаашкыны-биле уткааннар.

Хуралга даргалаан Националдар Совединиң Даргазы **В. П. Рубен** Литва ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **К. К. Кайриске** сөс берген.

(Төнчүзү 2-ги арында).

Партияның планнары — чоннуң планнары

БИСТИҢ ҮЛҮҮВҮС

СЭКП Төп Комитединиң ноябрь (1978 ч.) Пленумунуң материалдарын радио, телевидение дамчыштыр дыңнап, солуннардан номчуп, улуг сонуургал-биле таныжып тур бис. Пленумга эш Л. И. Брежневтиң чугаазын сеткил ханыышкын, ажыл-ишчи сонуургал-биле таныштывыс. Бодунуң чугаазында эш Л. И. Брежнев онгу беш чылдың планныг онаалдаларының күүселдезинче кичээнгейни угландырып, чедер, четпестерни тодаргайы-биле айыткан-дыр. Беш чылдың планныг онаалдаларының күүселдези дээрге-ле — ол бистиң хүн бүрүде ажыл-херээвис, амыдыралывыс-тыр. Ол дугайында эш Л. И. Брежнев мынчаар чугаалаан: «...Чуък сөөртүлгезиниң планнарының күүселдезинге контрольду күштелдирер...» Чуък сөөртүлгезин экижидеринге бүгү арга-курлавырны ажыглаарын, автотранспорттуң ажыктыын бедидерин Коммунистиг партия онза чугулалап, бистерниң, транспорт ажылдакчыларының хол сорулгазы кылдыр айтып каан-дыр.

Мен бодум-даа, бригаданың кежигүннери-даа ону ылап-биле деткип, чүүлдүг деп санап тур бис. Ам бо дугайын удуртуп турар бригадамның ажыл-ижи-биле холбап көргүзүп көрейн. Бригадада 12 чолаачыларның хөй кезии Саян артындан чуък сөөртүп турар. Республиканың улус ажыл-агыйынга эргежок чугула ынзы-бүрү чүъктерни Абаза, Абакан, Минусинск баазаларындан үзүктел чок сөөртүрү амгы үеде бистерден, транспортчулардан, негеттинип турар. Аңаа төлептиг үлүг-хуувусту киирер дээш күженишкиннииг ажылдап турар бис.

Онгу беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш бистиң АТБ-ниң бригадалары аразында чарыштыг, социалистиг хүлээлгелерни алгаш ажылдап турар. Бригадавыстың көргүзүглери багай эвес.

Үш чылдың планныг онаалдаларында көрдүнгени 109763 тонна чүъкту сөөртүп, 8631,4 муң тонна-километрни ажылдап кылыр онаалдалыг бис. Онгу беш чылдың үш чылының планнаттынган көргүзүглерин бригадавыс марттың төнчүзүнде-ле чедип алган, азы үш чылдың планныг онаалдаларын 2 чыл 3 ай дургузунда күүсеткенивис ол. Онгу беш чылдың эгезинден бээр үш чыл планындан ажыр 3587 тонна чүъкту сөөрткен, 2492,8 тонна-километрни ажылдап кылган болгаш ам бо хүннерде бригада 1979 чылдың августуң үлүүн күүседип турар.

Бригададан Геннадий Коноплянников, Виктор Завалин, Борис Сергеев олар планын үргүлчү ажыр күүседип турар болгаш онаашкан ажылынга кызымак, харысалгалыы-биле эш-өөрүнүң аразында мактаалдыг. Олар боттарының хуузунда 1978 чылдың планын октябрьда-ла күүседипкеннер.

А бо чылдың планныг онаалдаларын база чедиишкинниг күүседип тур бис. Чуък сөөртүлгезиниң-даа, чуък саарылгазының-даа талазы-биле шалыпчы күш-ажылдың чылының планын бистиң бригада ноябрьның эгезинде-ле күүсеткен. Чылдың төнчүзүнге чедир ам-даа хөй хемчээлди чүъктерни сөөртүр бис.

В. ПРИБЫТКО.
№ 2 АТБ-ның чолаачызы.

УЛАМ СОРУК КИРИП...

Бистиң улуг делгем Төрээн чуртувустуң найысылалы Москвага ноябрь 27-де СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму боор эрткен. Ук Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң делгереңгей чугаазын улуг сонуургал-биле номчуп таныштым. Чурттуң ажыл-агыйының ынзы-бүрү адырларын, амыдырал-чуртталгавыстың деңнелин анализтеп, ында чедип алган чедиишкиннерни, ам кылза чогуур чаа-чаа чүүлдерни тодаргай фактыларга көргүзүп чугаалаанынга кижи сеткил ханып, харын-даа совет кижилерниң чогаадыкчы чаагай ажыл-ижинге чоргаарланыр-дыр. Л. И. Брежнев чүгле чедиишкиннерге эвес, моон соңгаар чогум чүнү кылза экил дээрзин тодаргайы-биле чугаалаан.

Пленумнуң материалдарын номчуп таныжып олурарга, шынап-ла, бистиң амыдырал-чуртталгавыстың улам-на кайгамчык экижип турары тода көстүп кээр-дир. Ынчангаш кандыг-даа профессияның кижизи улам-на соруг кирип ажылдаксаар күзелдиг боор-дур.

Башкы кижи болганымда, Л. И. Брежневтиң чугаазындан башкыларга хамааржып каан чүүлдү сонуургап номчудум. Ында мынча дээн: «...бүдүрүлгечи эвес адырларның ажылдакчыларының ажыл төлевирин бедидерин боттандырары 1979 чылда дооступ. Ооң түңнелинде онгу беш чылда 31 миллион кижиниң шалыңы өзер...» Мыя бо чижектен-не бистиң Коммунистиг партиявыстың ада-сагыш салыышкынын көрүп болур-дур. Ол башкыларга база хамааржыр.

Улуг-Хем районнуң Кызыл-Даг ортумак школазында ажылдап тур мен. Бистиң школавыста 488 өөреникчи, 34 башкы бар. Башкыларның хөй кезии дээди эртемниг. Оларның амыдырал хандырылгазы эки. Бистиң башкылар коллективи июль Пленумунуң материалдары-биле таныжып, аңаа хей-аът кирип, улам-на күжениишкинниг ажылдаарын хүлээнген. Өөредилге-кижизидилгелиг ажылды үре-түңнелдиг чорудар дизе, школа-биле ада-иелерниң аразында харылзаазы үспейн, ону доктаамал быжыг тудары чугула деп бодаар мен. Школачы уругларның кижизидилгезин, өөредилгезин школа-биле ада-иелер бот-боттарынче чууй каашпайн, деңге чорудары ажыктыг. Бистиң школаның башкылар коллективи ону сагып, бир демниг ажылдап турар.

С. СОРУК.
Кызыл-Даг ортумак школазының директору.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ТУКТУ ЧААЛАП АЛГАН

СЭКП обкомунуң бюрозунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Демир-орук станцияларындан чуък сөөртүлгезин организастаар дугайында» доктаалын күүседиринге-биле транспорт бүдүрүлгелери октябрь-ноябрьда чуък сөөртүлгезиниң ниити хемчээлин 25 хуу, ооң иштинде Тываның транспорт эргелели — 35,9 хуу улгаттырган дээрзин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел, ВЛКСМ обкому хүлээп алган доктаалында демдеглээн. Октябрь 15-тен ноябрь 15-ке чедир чуък сөөртүрүнүң планныг онаалдаларын «Тыва суг тудуг» трестиниң автобаазазының, Кызылдың чуък сөөртүр № 1, 2 АТБ-лериниң, Ак-Довурактың автобүдүрүлгезиниң болгаш оон-даа өске коллективтер ажыр күүсеткеннер.

Ооң-биле чергелештир, «Сельхозтехниканың» куркомитети, Кадээ ажыл-агый министерствозу, Автоорук эргелели, Материал-техниктиг хандырылга эргелели, Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозу чуък сөөртүлгезин четпес организастап, ол талазы-биле планныг онаалдаларын күүсетпээн. Ооң түңнелинде октябрьның ийиги чартыында болгаш ноябрьның бирги чартыында республикаже чуък сөөртүлгезиниң планы чүгле 83,2 хуу күүсеттинген. Партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары, автотранспорт бүдүрүлгелериниң удуртукчулары демир-орук станцияларындан чуък сөөртүрүнче коллективтерни чедир мобилизастап шыдаваан дээрзин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели демир-орук станцияларындан чуък сөөртүр талазы-биле республиканың автобүдүрүлгелериниң социалистиг чарыжын түңнээн доктаалында демдеглээн.

Ол чарыштың түңнелин үндүргеш, демир-орук станцияларындан чуък сөөртүлгезинде ажылдап турар автобүдүрүлгелерниң чарыжынга планныг онаалдаларын 118,4 хуу күүсеткен «Тыва суг тудуг» трестиниң автобаазазының коллективин (начальниги О. Е. Бухлов, партия организациязының секретары И. И. Германов, профэвилел месткомунуң даргазы Н. И. Перекрестов, комсомол организациязының секретары В. Н. Сорокин) тиилекчи деп санааш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун тывыспышаан, 150 рубльдиң акша шаңналын тывысырын доктааткан.

Демир-орук станцияларындан чуък сөөртүр планын 116,8 хуу күүседип, ийиги черни ээлээп Кызылдың чуък сөөртүр № 1 АТБ-зинге (начальниги Б. Н. Стрельников, партия организациязының секретары В. А. Асоньчев, профэвилел месткомунуң даргазы А. Т. Лаптев, комсомол организациязының секретары М. С. Тонтоев) шилчиир вымпелди тывыспышаан, 100 рубльдиң акша шаңналын тывысырын доктааткан.

Демир-орук станцияларындан чуък сөөртүрүнге Ак-Довурактың автобүдүрүлгезиниң болгаш Кызылдың № 2 АТБ-зиниң коллективтериниң эки ажылдааның СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели демдеглээн.

Республиканың улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи — «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары СЭКП ТК-ның ноябрь (1978 ч.) Пленумунга СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң чугаазын улуг сонуургал-биле өөренип турарлар. Эш Л. И. Брежневтиң курлавырларны долузу-биле ажыглаар, планныг даалгаларны ылап-ла күүседири, мурнакчы дуржулганы нептередири хүннүң чугула айтырыы болур дугайында айтыышкынын коллектив кежигүннери сеткилиниң ханызындан уткуп хүлээп алганнар. Бригадалар аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи В. В. Нестеренконуң бригадазында хоочуннар болгаш мурнакчылар хөй. Оларга аппаратчиктер коммунист Кызыл-оол Маадыр-оолович Оюн, Анна Трофимовна Лико болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар бо хүннерде 1979 чылдың үлүүнде ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: аппаратчиктер К. Оюн (солагай талазында), А. Лико олар башкарылга черинде дериг-херекселдерниң ажылдаарын хайгаарап турар.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ССРЭ-нин Дээди Совединиң тоску чыыжының онгу сессиязы

БЕШ ЧЫЛДЫҢ БҮЗҮРЕЛДИГ БАЗЫМЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Акы-дуңма республикаларның чаңгыс аай, найыралдыг өг-бүлезинде Литва ССР экономика болгаш культураны улам ыңай хөгжүдериниң оруу-биле бүзүрелдиг чоруп орар деп оратор чугаалаан.

Ниитилел болгаш политиктиг амыдыралда чугула болуушкун—Литвага Совет эрге-чагырганың тургустунганындан бээр 60 чылын болгаш Литваның Компартиязының 60 чылын республиканың ажылчы чоннары бо чылдың декабрьда демдеглеп эрттирер. Ол алдарлыг хүннерге республиканың ажыл-ишчилери күш-ажылга чаа-чаа чедиишкиннерин тураскаадып турар.

Киргизияның Компартиязының Иссык-Куль обкомунуң бирги секретары депутат **А. Д. Дуйшеевтиң** демдеглээни болза, улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң планга көрдүнген темпилерин чүгле чер-черде политиктиг болгаш организастыг ажылдың шынарын бедидип тургаш хандырып болур. Ол мал ажылын, ылангыя хой ажылын хөгжүдериниң болгаш сайзырангайжыдарының айтырыгларынга улуг кичээнгейни салган.

Киргизияның төлээзекчизи Иссык-Куль хөлде курорт зоназын шингээдип алырының болгаш хөгжүдериниң айтырыгларын база чугаалаан.

Хоорайларның коммунал ажыл-агыйының ажылынга хамааржыр хоойлу негелделерин Узбекистанда канчаар күүседип турарының дугайында республиканың чазааның отчёдун палаталар комиссиялары дыңнаан, ол чорук коммунал албан черлериниң ажылында дыка хөй четпестерни чайладырынга дузалаан деп Узбек ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат **Т. Н. Осетров** чугаалаан.

Узбекистанның көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң күш-ажылынга хамаарыштыр ораторнуң демдеглээни болза, бо чылын агаар-бойдустуң дыка берге байдалдары турза-даа, республика хөвең белеткелиниң талазы-биле планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чоокку үеде бүрүн күүседир.

Бистиң республиканы Ленин орден-биле шаңнааны Арменияның ажылчы чоннарын коммунизм тургузуушкунунга чаа-чаа тиилелгелерже хей-аът киирип турар деп Ереванның хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы, депутат **М. О. Мурадян** чугаалаан. Совет улустарның акы-дуңма өг-бүлезинде республиканың ажыл-ишчилери социалистиг Төрээн чурттуң чечектелиишкининге төлептиг үлүүн киирер.

Чечен-Ингушетияның улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажыл-ишчилери оңгу беш чылдың онаалдаларын күүседирин дээш демиселге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алганнар деп СЭКП-ниң Чечен-Ингуш обкомунуң бирги секретары депутат **А. В. Власов** чугаалаан.

Оратор социалистиг чарыштың организастаарынга, «Хожудап турарлар чок кылдыр ажылдаар!» деп кыйгырыглыг мурнакчыларның дуржулгазын нептерединге, чарышты хөгжүдер болгаш калбартыр, ону улам дээштиг болдурар дээш коммунистер доктаамал сагыш салып турар дээрзинге тодаргай доктааган.

Чедип алдынган чедиишкиннер ажылда четпестерни дуглап шыдавас деп депутат ооң ыңай демдеглээн. Автономнуг республиканың улус ажыл-агыйы ам-даа бедик хүлээлгелерни ап шыдаар болгаш бодунуң иштики курлавырларын эки ажыглап тургаш көскү чедиишкиннерни чедип алыр.

Таджик ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, депутат **В. Е. Новичков** 1979 чылдың улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң планынга бедик үнелээшкинни берген болгаш совет кижилерниң чаагай амыдыралын улам ыңай бедидер дугайында Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, Совет чазактың сагыш салышкынының чаа илерээшкини-дир деп чугаалаан.

Ук херекке Таджикистанның ажыл-ишчилери төлептиг үлүүн киирип турар деп ол демдеглээн. Үлетпүр ажылдакчылары он айларның планын хуусаа бетинде күүсеткен. Көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери база улуг чедиишкиннерни чедип алган. Бо чылын хөвеңниң эң хөй дүжүдү ажаап алдынган.

Кылдынган чүүлдерни түңнеп көргеш, депутат үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда четпестерниң дугайын, энергетика, химия, даг-руда үлетпүрүнүң улам ыңай хөгжүлдези-биле, түс черниң чиг-эт курлавырларын ажыглаары-биле холбашкан айтырыгларның дугайын база чугаалаан.

Сессияга 1979 чылдың план төлевилелин чугаалажыры-биле холбаштыр ажыл-агыйлар аразының кооперастаашкынының база аграр-үлетпүр интеграциязының артык күштериниң дугайында чугаа база хөй болган. Үш чыл бурунгаар Вильяндиде районнуң бот-орулга-чарылгалыг көдээ ажыл-агый каттыжышкынын Эстонияда бир дугаар тургускан. Каттыжышкынның даргазы депутат **Ю. Р. Рахуланың** чугаазы-биле алырга, ооң составында районнуң девискээринде бүгү колхозтар болгаш күрүне ажыл-агыйлары, а ол ышкаш көдээ ажыл-агыйны хандырыш, ооң продуктуларын ажылдап кылып турар бүдүрүлгелер болгаш организациялар кирип турар. Ол каттыжышкынны эът болгаш сүт бүдүреринге специалкастаан. Бо продукцияларны тоску беш чылдың чылдарында ортумаа-биле алганындан дыка хөйнү бүдүрген.

Бистиң байдалывыска девискээр аайы-биле каттыжышкыннарны хөгжүдериниң үндезиннерин ажылдап кылган, практикадан ап көөрге көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бо хевири ажыктыг боор турар.

Бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү чедиишкиннери партияның эртемге үндезилеттинген ленинчи национал болгаш экономиктиг политиказының ачызында чедип алдынган. Совет Башкирияның ажылчы чоннары акы-дуңма улустарның найыралдыг өг-бүлезинде улуг энтузиазм-биле ажылдап турар деп, Башкир АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **З. Ш. Акназаров** чугаалаан.

Партия болгаш совет органнар беш чылдың үш чылдарының түңнелдерин бүгү талалыг анализтеп, чедип алган чедиишкиннерни быжыглаар дээш улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң, продукцияның шынарын экижидериниң чаа курлавырларын дилеп тып турар. Ажылдарның өзүп турар улуг хемчээли чүгле материалдыг улуг курлавырларны негеп турар эвес, харын бистиң кадрларывыста, оларның ажыл-херекке хамаарылгазында, оларның ажылының стилинде, эргелеп-башкарылганың аргаларында чыгдыныш, мөөңнеттинген чогаадыкчы улуг дециңгүүрү улам долу ажыглаарын негеп турар.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң экономиканы хөгжүдериниң талазы-биле стратегиязы чурттуң чөөн талакы районнарының бүдүрүкчү күштерин дүрген өстүрерин ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Якут филиалының президиумунуң даргазы депутат **Н. В. Черский** чугаалаан. Сибирь районнарының күсели-биле нефть болгаш газ тывыжы, алюминий бүдүрери өзер, химия, ыяш, целлюлоза-саазын үлетпүрү хөй продукцияны бээр. Девискээр-бүдүрүлге комплекстерин тургузар талазы-биле улуг программаны боттандырар, Сибирь салбырының болгаш Якут филиалының эртемденнериниң чедиишкиннерин оратор чугаалаан.

Оңгу беш чылдың даалгаларын күүседир талазы-биле автономнуг республиканың ажыл-ишчилериниң чедиишкиннериниң дугайын Татар АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **Г. И. Усманов** чугаалаан. СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар КамАЗ-ты болгаш Нижнекамскиде нефть бүдүрүлгелериниң комплекизин ажыглалга киирерин көрген. Бо сорулгаларны чедиишкиннинг күүседип турарын бөгүн илеткеп турар бис. Набережные Челныда автогигантының бирги ээлчээ ажылдап эгелээн, Нижнекамскиниң бүдүрүлгелеринде чамдык улуг күчүлерни ажыглалда киирген.

Автономнуг республиканың Кадык камгалал министерствозунуң кол педиатры депутат **З. А. Чикунова** Мордва АССР-де ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң байдалын допчузу-биле чугаалааш, чоннуң медицина хандырылгазының дугайын тодаргай айыткан. Сөөлгү он чылдарда медицина хандырылгазынга хөй чүүлдерни кылган. Республикада медицинаның улуг албан черлерин, кол нуруузунда районнарның төп эмнелгелерин болгаш специализастаан поликлиникаларны тудуп турар. Кожуп чоруур лабораторияларны, стоматология болгаш өске-даа кабинеттерни калбаа-биле ажыдып турар.

Националдар Совединге хүн чурумунуң ийиги болгаш үшкү айтырыгларының талазы-биле санал бериишкиннери доозулган.

1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында база 1978 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының канчаар күүсеттинип турарының дугайында айтырыг талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрүне планының даргазы, депутат **Н. К. Байбаков** харыы сөс чугаалаан.

План-бюджет болгаш доктаамал өске-даа комиссияларның эдеринчи илеткелинде, депутаттарның чугааларында 1979 чылдың планы СЭКП-ниң XXV съездизиниң салган сорулгаларын боттандырарынче угланган, ынчангаш совет экономиканы улам ыңай өстүрериниң база ажылчы чоннарның материалдыг болгаш культурлуг чаагай байдалын улам бедидериниң хандырар дээрзин онзалап демдегледи деп, ол чугаалаан.

Массалыг хереглединиң чамдык бараанnарын бүдүрерин, сайгарарын үүрмектеп садыглаар өртектерге 138,4 миллион рубльге көвүдедир дугайында Националдар Совединиң доктаамал комиссияларының саналдарын көрген болгаш хүлээп алган дээрзин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даасканын ёзугаар депутаттарга ол илеткеп дыңнаткан.

Үлетпүрнү, көдээ ажыл-агыйны, транспортту, капитал тудугну хөгжүдериниң айтырыгларынче, продукцияның түс-түс хевирлерин, ылангыя улустуң херегленир бараанnарын бүдүрерин көвүдедиринче, чоннуң чаагай байдалын бедидериниң дыка хөй айтырыгларын шиитпирлээринче чүве чугаалаан депутаттар онза кичээнгейни угландырган.

—Капитал салышкыннарын концентрастаарының болгаш доозулбайн артар тудугларның санын дыка кызыгаарлаарының хемчеглерин ап турар, 1979 чылда административтиг бажыңнарны, ол ышкаш бүдүрүлгечи эвес өске-даа объектилерни тудуп эгелээрин хораан, чүге дээрге оларны тударының капылгада эргежок чугулазы турбайн турар—деп, оратор дыңнаткан.

Н. К. Байбаков сессия үезинде депутаттарның чугаалаан чамдык саналдарынга доктааган.

Доктаамал комиссияларның түңнелдеринде, депутаттарның чугааларында кирген бүгү саналдарны кичээнгейлиг көөр болгаш оларга хамаарыштыр чогуур шиитпирлерни хүлээп алыр дээрзин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даасканын ёзугаар илеткеп дыңнадырын чөпшээреп көрүнер деп, ол чугаалаан.

1979 чылдың планын чугаалашканы, чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң эң чугула айтырыгларын сессияга кичээнгейлиг болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле көргени СЭКП-ниң XXV съездизиниң төлевилээн сорулгаларын эң долу боттандырарының оруктарын дилеп тыварынга депутаттарның ханы сонуургалдыын көргүскен. Ол болза, 1979 чылдың планын ССРЭ-ниң Дээди Соведи хүлээп алыр болгаш бистиң бүгү чонувус чүүлдүг деп көөр дугайында бүзүрелди илередир арганы берип турар-дыр.

1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну Националдар Соведи чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

1978 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планы, канчаар күүсеттинип турарының дугайында доктаалды чаңгыс үн-биле бадылаан.

1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1977 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында айтырыг талазы-биле ССРЭ-ниң саң министри депутат **В. Ф. Гарбузов** түңнел сөс чугаалаан.

Күрүне бюджедин чугаалажып көргени СЭКП-ниң XXV съездизинге хүлээп алдынган оңгу беш чылда улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын барымдаалап тургаш, 1979 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планынга дүүштүр ону ажылдап кылганын көргүскен болгаш бүгү Совет Эвилелиниң база эвилелдешкен республика бүрүзүнүң улус ажыл-агыйының база культуразының улам ыңай дүрген хөгжүлдезин хандырып турар деп, ол чугаалаан.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң дилээн барымдаалап көргеш, немей тывылган курлавырларны ие болгаш чашты камгалаар талазы-биле хемчеглерге—30 миллион рубльди, көдээде, ажылчын суурларда, район чагыргазында хоорайларда чырыдыышкынның, культураның, кадык камгалалының болгаш социал хандырылганың албан черлеринге инвентарьны, дериг-херекселдерни садып алырынга болгаш бажыңнарның капитал септелгезинге—85,5 миллион рубльди, район төптерин, район чагыргазында хоорайларны болгаш ажылчын суурларны чаагайжыдарынга—11,5 миллион рубльди болгаш көдээ база суур Советтериниң бажыңнарының капитал септелгезинге—11 миллион рубльди үндүрерин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комиссиялары саналдаан.

1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин Националдар Соведи чаңгыс үн-биле бадылаан болгаш 1979 чылда чурттуң Күрүне бюджединиң дугайында Хоойлуну хүлээп алган.

1977 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту палатаның депутаттары бадылаан болгаш чогуур доктаалды хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар дугайында айтырыгны Националдар Соведи чугаалажып көрген. Ол айтырыг талазы-биле илеткелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **М. П. Георгадзе** кылган.

* * *

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының ийи аңгы хуралдарынга хүлээп алдынган 1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлу доктаамал комиссияларның чазалгаларын барымдаалап көргеш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң саналдааны 1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын бадылаан.

1979 чылда чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол көргүзүглелериниң талазы-биле немелде өзүлделерниң темпилерин доктаадып тургускан.

1978 чылга деңнээрге херегледе болгаш мөөңнээшкинге ажыглаар национал орулга 4,3 хуу, үлетпүр продукциязы—5,7 хуу, ооң иштинде бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрери — 5,2 хуу, херглел чүүлдерин бүдүрери—5,4 хуу өзер. Дараазында чылда чоннуң кижи санынга хамаарыштыр боттуг орулгалар 3,3 хуу көвүдээр, акшаландырышкынның бүгү үнер дөстериниң күсели-биле ниити шөлү 112,3 миллион дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын тударын төлевилээн.

1978 чылда планны күүседиринге эргежок чугула хемчеглерни ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп ап турар деп, 1978 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының канчаар күүседип турарының дугайында доктаалда демдеглээн.

СЭКП ТК-ның ноябрь (1978 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин удуртулга болдурбушаан, бо чылда база оңгу беш чылдың дараазында чылдарында планныг онаалдаларны чедиишкиннинг күүседиринче угланган хемчеглерни боттандырып чорударын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дааскан.

Доктаамал комиссияларның чазалгаларын барымдаалап тургаш, 1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин орулгалар чарыгдалдардан 280488 муң рубль түңге ажып турар кылдыр орулгалар талазы-биле 269214296 муң рубль түңге болгаш чарыгдалдар талазы-биле 268933808 муң рубль түңге бадылаан.

Улус ажыл-агыйын акшаландырарынга — аар үлетпүрнү, тудуг индустриязын, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн, көдээ ажыл-агыйны, транспортту, чуртталга-коммунал ажыл-агыйны база улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын улам ыңай хөгжүдеринге чарыгдалдар келир чылын 144389863 муң рубль, социал-культура хемчеглеринге акшаландырышкын—91271334 муң рубль, ооң иштинде Күрүнениң социал страхованиезиниң бюджединиң талазы-биле акшаландырышкын — 32340503 муң рубль түңнүг болур.

1979 чылда чурттуң камгалалынга акшаландырышкынны 17230000 муң рубль түңге доктааткан.

Эвилелдешкен республикаларның Күрүне бюджеттерин Хоойлуда доктаадып тургускан.

1979 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш 1979 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң талазы-биле Эвилел Совединиң база Националдар Совединиң доктаамал комиссияларының түңнелдеринде саналдарны болгаш чазалгаларны, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының хуралдарынга депутаттарның киирген саналдарын база чазалгаларын чугаалажып көөрүн болгаш оларның талазы-биле чогуур шиитпирни хүлээп алырын ССРЭ-ниң Дээди Соведи хүлээп алдынган хоойлуларда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дааскан.

* * *

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы декабрь 1-де бодунуң ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ ХАНЫЛААР

СЭКП Эрзин район конференциязындан

РАЙОННУҢ V партия конференциязындан бээр үш чыл эрткен. Ол аразында партия организациязы ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга удуртулганы күштелдирген, саң талазы-биле өзүп, идея, организация талазы-биле быжыккан. Ажыл-херекке коммунистерниң, кадрларның харыысалгазын бедидер талазы-биле ажылды күштелдирген. Ол бүгүнүң түңнелинде эрзинчилер оңгу беш чылды ажыл-ишке чедиишкиннерлиг эгелээн турган. Районнуң VI партия конференциязынга СЭКП райкомунуң отчёт илеткелин кылган райкомнуң бирги секретары **А. Ч. Монгуш** ол бүгүнүң дугайын эгелиинде демдеглээн.

Беш чылдың эгези 1976 чылда районнуң ажыл-агыйлары малдың баш санын өстүрүп, ооң продуктулуун көвүдедип, мал продуктуларын күрүнеге садарының хүлээлгелерин күүсеткеш, РСФСР-ниң колхозтарының болгаш совхозтарының аразында калбарган чарышка РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчирер Кызыл тугу-биле база СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелиниң, ВЛКСМ обкомунуң шилчирер Кызыл тугу-биле кады акша шаңналын алган.

1977—1978 чылдарның кыжында ниитиниң малын мендии камгалап ап, малдан алыр продуктуларны көвүдедир талазы-биле республикага калбарган социалистиг чарышка район багай эвес көргүзүглерлиин демдеглеткеш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчирер Кызыл тугун, бирги черлениң дипломун болгаш акша шаңналын алган.

БО ЧЫЛДЫҢ баштайгы чартыының түңнелдери-биле «Нарын» совхозтуң ажыл-ишчилери, ылангыя ооң № 3, 4 хойжу бригадалары, «Мөрен» совхозтуң № 3 хойжу бригадазы республикага хойжу бригадалар аразынга калбарган чарыштың дээрелерин кылдыр санатаан, шаңнатканнар. Чылдың эрткен айларында малдың баш санын өстүрүп, чидириин эвээжедип, продуктулуун бедидип, күрүнеге мал продуктулары садарының талазы-биле районнуң ажыл-агыйларының түңнелдерин СЭКП обкомунуң, Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң каттышкан доктаалында багай эвес деп демдеглээн. Ылангыя «Нарын», «Мөрен» совхозтарның мал ажылының талазы-биле 9 айларының түңнелдерин ол доктаалда эки деп айыткан.

Илеткелчи чамдык деңнелгелерлиг чижектерни киирген. 1976 чылдың январь 1-де турганынга бодаарга бо чылдың ноябрь 1-ге чедир мыйыстыг бода мал 488 баш, хой 12147, чылгы 584, теве 75 баш немей өзүлделиг болган. Малдың өзүлдезиниң талазы-биле «Нарын» совхозтуң көргүзүү бедик, ооң чүгле хоюу безин 7487 башка өскен. 1977 чылдың бо үеде турганынга деңнээрге, районда мыйыстыг бода малдың, хойнуң, чылгының, тевениң өзүлдези база улуг. Маңаа база-ла нарынчыларның көргүзүүнүң экизин конференцияда үнелээн.

Конференциялар аразында көдээниң ажыл-ишчилери чер-черде партия организацияларының удуртулгазы-биле мал продуктуларын бүдүрериниң, ону күрүнеге садарының талазы-биле элээн бурунгаарлаан. Ажыл-агыйларның Сайыр-Аксы, Сыын-Мыйыс, Шолук-Аксы сүт-бараан фермаларының сааган сүдү элбээн. Түңнелинде күрүнеге 59 тонна сүттү планда көрдүнгенинден артыкка саткан.

Эрткен үш чылда дүк бүдүрүп садары база эки шиитпирлеттинген, хүлээлгеден 2,4 тонна дүктү артыкка дужааган.

БИР ЭВЕС малдың уксаажыдылгазынче үргүлчүнүң кичээнгейни салган болза ол көргүзүг ооң-даа бедик болурун делегаттар саналдарынга чугаалааннар.

Районга нарын дүктүг хойну өстүрүп турган 1965—1970 чылдарның үезинде бир башка онаалтыр 3 кг чедир дүктү кыргып ап, бедик көргүзүгнү турганын «Нарын» совхозтуң директору **М. Дүгер** саналдаан. Сөөлгү чылдарда хойга сараджин уксааның кошкарларын салып турар апарган соонда байдал багай талазынче «серлип», бир хойга онаалтыр 1700 грамм дүк алыр апарганын, бо чугула адырда кичээнгей хайгааралдың баксыраанын-биле тайылбырлаттынып турар — деп, ол чугаалаан.

Ленин аттыг совхозтуң Сайыр-Аксы сүт-бараан фермазы эки ажылдыг. СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң фермалар аразында шилчирер Кызыл тугун ийи чыл улаштыр салбайн келген. Ынчалза-даа совхозтуң ол чүгээр ээн фермазында бөдүүн хемнериң механизациязы безин чок.

Райкүүскомунуң көдээ ажыл-агый эргелели (начальниги Н. Беган) ажыл-агыйларның экономиказынче ханылап кирбес, ажыл-херекти кошкак башкарып, ону чер-черде партия организацияларынче чая каар хөөнүн конференцияга Ленин аттыг совхозта партия организациязының секретары **Б. Седип** шүгүмчүлээн. Эргелелдиң ажылдакчылары телефон-биле сан, медээ чыырынга өйлежип, чер-черге барып, боттуг дузаны кошкак чедирип турарын «Мөрен» совхозтуң директору **Б. Сади** шүгүмчүлээн. Ол ышкаш сөөлгү чылдарда Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун дооскан оолдар, уруглар ажыл-агыйларга кээп турары өөрүнчүг, ынчалза-даа оларның херек кырында ажылдай бергенде билии негелдеге четпес, экономистедип каарга ол шыдавас, ооң туржук бухгалтер ажылынга безин бергеден турарын ол демдеглээн.

РАЙОННУҢ өске ажыл-агыйларындан «Нарын» совхозтуң хойжуларының көргүзүү бедик. Б. Кунгаа бригадирлээн хойжу бригадада Н. Кунчун, С. Банчик, С. Яндак олар оңгу беш чылдың үш чылын чедиишкиннинг дооскан. Ол малчыннарның ийи дугаар кадарчылары шупту комсомолчулар. Бригадада 36 кижиниң сези дагдыныкчылар. Комсомолчу-аныяктарның бо хойжу бригадазы эрткен он айларда социалистиг чарыштың тиилекчизи болгаш бирги черлениң дипломундан аңгыда 850 рубль-биле шаңнаткан. — Бистиң хойжу бригадавыстың эки ажылын үнелээш, ВЛКС-ниң 60 чылы атты бригадавыска тывысканынга өөрүп турар бис—деп бригадир **Б. Кунгаа** чугаалаан.

Бо бригаданың кежигүннериниң 24-ү бир, ийи класстың малчын мастерлери болу берген. Совхозтуң дирекциязы аныяктарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг бүгү байдалды тургускан. Нарынчыларның ажылга ындыг эки дуржулгазын СЭКП райкому болгаш чер-черде партия организациялары өске ажыл-агыйларга нептередир талазы-биле тодаргай ажыл чорутпааны четпес.

1975 чылдың деңнелинге бодаарга күрүнеге саткан бир баш малдың дириг деңзизи (бүгү чүзүн аайы-биле) бо чылын улуг. Ынчалза-даа бо беш чылдың эрткен үезиниң дургузунда район ниитизи-биле 475 тонна эътти чедир сатпаан.

Беш чылдың эрткен үезинде ниитизи-биле районда мал бажы өзүлделиг болза-даа, аңгы-аңгы чылдагааннардан янзы-бүрү чүзүннүң 30100 ажыг баш мал хорааның илеткелчи болгаш санал берген делегаттар дүвүрээзин-биле чугаалап турган. Бо чорук районнуң эът планын күүседиринге база багай салдарны чедирген дээрзин аңаа айыткан.

Өске ажыл-агыйларга бодаарга «Чаа орук» совхозтан мал хөй хораан. Бо совхозта мыйыстыг бода мал эвээш, ындыг турбужа 421 баш инек, 10 муң баш хой хораан. Ооң-биле чергелештир төрүүр 100 баш малдан ап турар чаш төлү эвээш, 36-ла бызаа алган. Бо бүгүнүң түңнелинде совхозтуң Сувураа сүт-бараан фермазының коллективи районнуң өске фермаларындан хожудап, алган хүлээлгезин чедир күүсетпээн. Эът угланыышкынныг фермаңың инектерин сатбайн турарындан бызааларны кады чоруп, ол бызааларны отчёт-учётка албайн турарын совхозтуң хойжузу **С. Хаймың** саналынга бөрү шапкан.

«Чаа орук» совхозтуң удуртукчулары (директору Даныk), партия эге организациязының (секретары Ооржак), Бай-Даг көдээ Совединиң күүскому (даргазы Тойбаа) мындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктан түңнел үндүрер үези келген дээрзин конференция демдеглээн. Бо совхозта техниканың ажаалда-кадагалалы кончуг багай, бо чылын садып алганы 8 автомашинаның 6-зын аварияга таваарыштырып үрээн. Аныяктарны мал ажылынче хаара тударының хемчеглерин негелдеге дүүштүр чорутпайн турар.

Ленин аттыг, «Мөрен» совхозтарда малдың хорамчазы база-ла хөй. Маңаа хамыктың мурнунда «Чаа орук», «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарда партия организациялары, болгаш ажыл-агыйларның директорлары малчыннар база мал ажылының тускай эртемниглери-биле ажылды кошкаткаанындан малдың самчыгдаттынып, тотчеглеттинери сөөлгү үеде көвүдээн.

ЧЕР-ЧЕРДЕ партия организациялары көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери-биле боттуг ажыл чорутпайн турарындан малдың янзы-бүрү аарыглардан өлүп хорааары, төрүүр чүс баш малга онаалтыр чаш төлдү эвээшти ап турары база-ла эът бүдүрерин көвүдедиринге шаптыктааның конференцияда айыткан.

Ленин аттыг совхозтуң хойжузу **Э. Ендан** ажыл-агыйның орулгазының колдуун малдан ап турар болганда өре-самчыгдал кылыр чорукту энтежир арга чок деп шүгүмчүлээн.

ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары **Б. Самбуу** саналынга, 1975 чылда турганындан хой ажылында комсомолчу аныяктарның 17-зи кызырылганын ажылдың четпези дээн. Ажылга чедиишкин кадрлардан кол хамааржыр, чамдык комсомол организацияларының секретарьлары аныяк коммунистерниң ажылында четпестер барын ол чугаалаан.

Школа доозукчулары совхозтарның чоргааралы, ынчалза-даа үстүкү класстарның өөреникчилерин совхоз бүдүрүлгезинче хандыкшылдар ажылдарны кайы-даа ажыл-агыйда чорутпайн турарын Эрзиң ортумак школазының директору **К. Идам** шүгүмчүлээн.

Райкүүскомунуң иштики херектер организациязындан **М. Куржепей**, септелге тудуг черинден **Д. Ловаандай**, Бай-Даг көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы **Г. Тойбаа**, амыдырал хандырылга комбинадындан даараныкчы **М. Сувап-оол** олар боттарының коллективтериниң, партия организацияларының ажыл-чорудулгазының дугайында анализтеп, санал-оналды бергеннер.

Конференцияның ажылынга СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, республиканың улусчу контроль комитединиң даргазы **М. К. Шыырап** киржип, чүве чугаалаан.

Чугаалашкан айтырыгларның талазы-биле конференцияда доктаал хүлээп алган.

* * *

СЭКП райкомунуң бирги организастыг пленуму болган. Аңаа СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретарынга **А. Ч. Монгушту**, ийиги секретарынга **Д. Б. Чамзырайны**, секретарынга **Д. Х. Ооржакты** соңгаан.

С. ТАС-ООЛ,
«Шынның» тускай корр.

УЛУГ ЦЕХ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

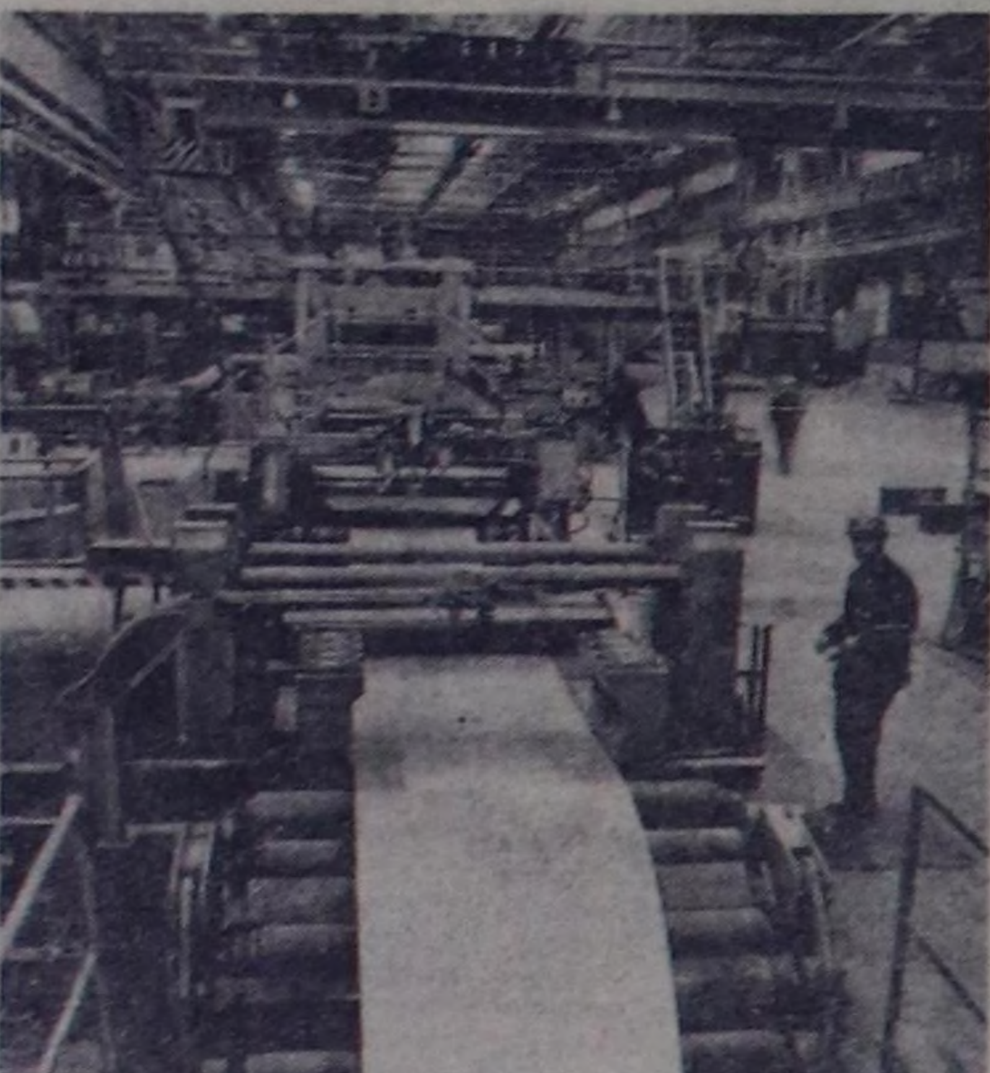

Челябинскиниң металлургия заводунда соок прокат цегинде баштайгы агрегаттарның комплекстиг шенелдезин чоруда берген. «Кварто-1700» прокат станы шенелде үезинде баштайгы продукциязын—дадарбас калбак демирни бүдүрүп үндүрген. Кезер, арыглаар болгаш продукцияны саваалаар агрегаттар ажылдап турар. Чаа цехке бедик шынарлыг дадарбас демирни бүдүрүп үндүрер талазы-биле делегей практиказында мөөңнеттинген бүгү-ле эң дээре чүүлдерни тургузар.

ЧУРУКТА: дадарбас демир кезер холушкан агрегаттың ажылдап турары.

Б. КЛИПИНИЦЕРНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Малчыннарже үнүүшкүн

СЭКП Бай-Тайга райкому болгаш улус депутаттарының Бай-Тайга район Совединиң күүсекчи комитеди районнуң ажыл-агыйларынче үнүүшкүннерни организастап, малчыннарның амыдыралын болгаш мал кыштаглаашкынының чорууп турар байдалын көөрү-биле 18 кижи составтыг бригаданы тургускан. Ооң составында лекторлар, кижи болгаш мал эмчилери, партия райкомунуң болгаш райкүүскомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары кирген.

Комплекстиг бригаданың кежигүннери баштай «Тээли» совхозтуң Найырал салбырының малчыннарын эргип көрген.

К. МААДЫ.

Л. И. Брежнев

КУР ЧЕР

(Уланчызы. Эгези №№ 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276 «Шында»).

— Сагынмаан-дыр мен. Ынчаар мен харын...

Директор-биле кады суурну дургаар чоруптувус. Тудугну кылып турарының чөгенчиин, бажыңнарны дөжек чокка-ла, арай боорда бөрастап эптеп турарын көрдүм. Бистиң чугаавыс ынчап шыңгыы-даа болган. Ажыы-биле чугаалаарга, мен Коваленкога оон эгелеп бүзүревестей берген мен, чүге дээрге кандыг-даа айтырыгга ол: «Кылыйн, кылыйн...» деп чаңчыл ёзугаар харыылаар. Ылап-ла база катап келгеш, бүгү-ле чүүлдерни хынаар мен деп аңаа чугааладым. «Степнякка» база катап чеже бергеш, пат-ла кайгай берген мен: совхозта барык чүү-даа өскерилбээн болду! Магазинниң болгаш столоваяның хандырылгазы чүгээр апарган, ынчалза-даа ол болза, эрткен чылдың айтыышкынының түңнели болду. Өске чүүлдерниң талазы-биле Коваленко салаа безин шимчедип көрбээн мындыг. Мурнунда аңаа чорааш, директорга машина кырынга доскаар салгаш, бажыңнарга сугну сөөртүп чедирерге-ле бүгү айтырыг шиитпирлеттинер деп чугаалаан-даа болзумза, кижилер суг дээш безин падын барап, шүүдевишаан болдулар. Чүү-даа деп чугаалаарга, база-ла: «кылыр мен, кылыр мен ..»— деп, биеэги-ле хевээр чугаалаары дыңналыр.

Четпестер эвээш эвес таваржып турза-даа, кур черге чүнү-даа кылыр шинээ чок, чүве херексеп көрбес, эмин эртир ындыг таварылгалар дөмей-ле ховар тургулааның чугаалаксаан ийик мен. Боттарының албан-хүлээлгелерин ынчаар кайы хамаан чок көөр кижилер-биле шыдажып турар арга чок болган, ынчангаш Целиноград обкомунуң чоокку үеде болган пленумунга ол дугайын тускай чугаалаар ужурлуг болган мен. Чаагайжыдылга дээрге кижилерге таарымчалыг чүүлдерни кылыры, оларның дугайында сагыш салыры-дыр. Ол дээрге кажан-даа чүгле ажыл-агый талазы-биле ажыл эвес, а хамыктың мурнунда политика-дыр, ынчангаш аңаа алдагдал кылыр болза, аар уржуктарлыг болур. Алдагдалдар уржуунда бистер кажан-даа эмин эртир хөйнү үндүрүп: дайын үезинде—кижилер-биле, тайбың үеде—материалдыг болгаш угаан-бодал чидириглери-биле санажып турар бис.

Хову черлериниң суурларын чүгле чаңгыс план дээш эвес, харын база кижилерниң амыдырап-чурттаарынга чугула бүгү чүүлдер дээш сагыш аарып турар ындыг кижилер баштаарын долузу-биле боттуг амыдырал негеп турган. Чижээ, мен Кокчетав областа «Красноармеец» колхозка баарынга ынак турган мен. Аңаа чүгле ажыл-агыйны угаан-бодалдыы-биле башкарып турганы дээш эвес, харын база элдептиг чаагай амданныг хлебти быжырып турганы дээш барыксаар турган мен. Ындыг тодуг, чыды чаагай—красноармейжи хлебтен амданныг хлебти амыдыралым иштинде каяа-даа, кажан-даа чивээн боор мен. Эң ылаңгыяда Петр Иванович Николаевтиң бригадазы онза чаагай быжыртынып турган. «Бырыстаа черден чаагай чыды кээр хлеб быжырып тур бис»—деп ол чугаалаар турган. Алма-Атада эш-өөрге сөннээр, хоорайның хлеб быжырыкчылары ынчаар өөренип алзыннар дээш элээн хөй караваайларны дилеп алганымны утпаан мен.

Суурларга чеде бергеш, эки кылган кудук санынга, хумагалап тургаш олурткан ыяш санынга-ла өөрүүр турдум. Ажыл-агыйжы кижилерниң кызып тургаш олуртканы чечектерин болгаш ыяштарын магадап, чамдык кижилерниң боттарының бажыңын, херим-кажаазын болгаш бүгү суурун кайы хире хамаарылга чокка көрүп турарын элдепсинип-даа турган мен.

Бир-ле катап Павлодар областың Галкин районунга бир суурга (ол суурнуң адын-даа, колхоз даргазының фамилиязын-даа утканым харааданчыг-дыр) хонган кижи мен. Эртен херим даштынче үнгеш, суурну кезий кылаштааш, пат-ла кайгаан мен. Мында чүгле ийи кудумчу шөйлүп чоруткан, ынчалза-даа оларның бирээзиниң бажыңнарының чанында мында-хаая-ла ыяштар тургулаар, өскези шуут тас дазыр дег болду. Херектиң ужуру чүдел? Оон дарга меңээ мындыг тоогу чугаалап берди.

Шаанда шагда Степной крайның губернатору бо суурга Омскиден чедип кээп-тир. Аңаа революция мурнунда амгы соңгу чүктүң казак ховулары база бактаап турган. Ол аңаа чеде бергеш, бажың ээлеринге өг-бүледе чеже кежигүн барыл, ынча санныг ыяштарны олуртурун дужааган. Ооң дужаалы канчаар күүсетингенин хынаар дээш губернатор үш чыл болганда суурга база катап чеде берген. Көрген: чамдык бажыңнарның чанында ыяштарны олуртуп каан, өскелериниң чаны биеэги-ле хевээр доозуннуг дазыр шөл турбушаан боор-тур. Оон губернатор ынчаардагы кара чаңгыс кудумчуже бүгү чурттакчыларны үндүрүп кээрин, өг-бүле бүрүзүн боттарының кажаазының аксынга тургузарын дужаап-тыр. Ооң соонда бир солдатка аар толдут курну тудускааш, кудумчуну дургаар базыпкан. Бажыңының чанында ыяштар олурткан кижилерге четтирдим деп чугаалааш, мөңгүн чоосту берип чораан. А ол херекти тоомча чок көрген кижилерни кур-биле сывыра шаварын дужааган: каш ыяш үнмейн барганыл, ынча катап кагар. Ынчан губернатор: «Василий, толу-биле, толу-биле бериявит!» деп бүдүү чугаалап каап чораан.

— Ыяштар кудумчуларга ынчаар көстүп келген дээр чүве—деп, чугаалааш дарга каттырып кагды.

Баштак дээрге, баштактаныышкын-на болгай, ынчалза-даа чаа совхозтарны ногаанчыдары дээш ынчан база демисежир ужурга таварышкан бис. Ынчангаш ам кур черге чеде бергеш, совхоз суурлары ногаан ыяштар-биле кайы хире шыптынганын, хөлегелиг шөлээн парктарның шимээнин, яблоняларының, вишняларының, хола-хараганнарның болгаш сиреньнерниң чечектелгенин, хүнге өрттедир чидирткен эриктер кырында олуруп алган, могаг чок балыкчыларлыг сан-түң чок хөлчүгештерниң болгаш хөөлбектерниң чайынналып, кижини магададып турарын көргеш, Омскиниң губернаторунуң дугайында тоогуну сактып келгеш, хүлүмзүрүүм кээр.

* * *

Дыка-ла хөй черлерге—чамдыкта поезд-биле, хөй-ле нуруузунда самолёттап, а чамдыкта бир сургакчылап үнгеш, оларның кайызы-биле-даа чоруур ужурга таваржыр. Ынчаар ээлчештирерге, артында-ла чедишпейн турган үе-шакты эвээш эвести камнап аптып болур турган. Улуг белдир станцияларга азы областар төптеринге үр апарганда, ол вагон гостиница база апаар турган. Ол черлерже баш удур-ла самолётту чорудупкаш, оон аңаа олуруп алгаш, чаңгыс-ла хүн иштинде элээн каш районнарны азы совхозтарны кезий ужудуп кааптып болур турган.

«АН-2» дээр самолётту Киевке тускай чагыг ёзугаар кылып берген. Ооң иштинге күчүлүг рация болгаш алды сандай бар турган. Экипаж сыгар орунну самолёттуң кудуруунга үргүлчү салып алгаш чоруур. Оон өскелери шупту кижилерге билдингир ол-ла могаг-шылаг чок «Антон» хевээр чүве. Ол бистиң ынай-бээр чоруувуска тура душпес эт турган. Ужудукчулар хонуптар черни агаардан-на шилип алыр болгаш ховуга кандыг-даа черге—кайда-ла бир тараан черниң, тракторнуң, хову турлааның чанынга барып хонуп шыдаар турганнар.

Бүгү-ле чүүлдер эки бооп турган, ынчалза-даа ол агаар дажыглакчызы кижини шуут-ла шаг-шинек чок кылдыр могадынтар турган. Мен аңаа шыдажып эртип-ле турган мен харын, ынчалза-даа бир катап бистиң хүндүлүг актёрларывыс Л. П. Орлова, М. А. Латынина база Н. А. Крючков суглар ол бүгүнү көрүп эртер ужурга таварышканнар. Олар боттарының уран чүүлү-биле кижилерни өөртүр дээш кур черге чедип келген, а оюн көргүзер кижилер чок болган: шупту кижилер ырак-узак хову-шөлдерде ажылдап турганнар. Меңээ олар:

— Бистер Кустанайга оюн көргүзүп четтигиптивис, ынчалза-даа кур-черджилерни боттарын барып көрүксенчиг-дир. Дузалап көрзүңерзе кандыгыл, кандыг-бир транспорттап берип көрүңерем—деп, хомудадылар.

— Ынчанмайн канчаар, мээң самолёдум болур —дээш, экипажка:—Даарта мен хоорайга ажыл-херек ужурунда турар апардым, а силер бо эштерни бригадаларга чедиринер. Кайда-ла кижилерни көөр-дүр силер, аңаа хонар силер шуве—деп, чугааладым.

Ужудукчулар шынап-ла кызыткаыннар чораан. Чаңгыс хүн иштинде чамдыкта ийи-даа, үш-даа районнарны эргип кааптарлар турган. Ол хүн хаттыг болганындан самолёт дыка-ла чайгаан, актёрлар хоорайга чүгле иштн тынныг ээп чедип келгеннер. Крючков көрбээн чүвези чок болгаш, элээн-туттунуп чораан, ынчалза-даа херээжен улуска берге боор-тур. Мен оларже көргеш, командирге:

— Эмин-эртириптиң бе, Николай?— деп, чугаалааш, карак бастым.

— Ол чүү дээриңер ол, боттары-ла диледилер чоп. Машинадан үнүп келгеш, чалгын адаанга бичии-ле чыткаш, оон ойнап каап-ла, чоруптар-дыр!—дээрлер. Дыка-ла маадыр херээженнер-дир...

Мен актёрларга четтиргенимни илереткеш, олар мээң самолёдумче девин эртенгизинден бир янзы көрүп турарын эскергенимни чугааладым. Хову кырынга бүдүн-бүдүн шактар иштинде дээскинип кээр ужур база таваржып тургулаан. Бир-ле катап экипаж командири меңээ мынча дээн:

— Силерни ам ужудукчу деп саназа ажырбас боор деп бодаар-дыр мен. Бир чүс шак ужуткан-дыр силер.

— А ужудукчуларның норма-чижээ каш чүвел ынчаш?

— Чүс чээрби.

— Ындыг болза, мээң ужудукчу болурум шала-ла эрте ышкажыл.

— Ынчаар санаарга кайын боорлаан. Бистерниң ужударывыс уш-баш чок улус-тур бис.

— Уш-баш чок деп чүү дээриңер ол?

— Ужудуп турарывыс кайы хире бедик-тир? Чүс метр. А хонар шөл дилээр дээш кайы хире чавыска шүүргедедир ужудар-дыр бис? Чо-ок, мындыг ужудуушкун үезинде бир шакты ийи кылдыр санаар ужурлуг-дур.

Самолёттуң экипажы—командир Николай Моисеев, ийиги ужудукчу Мубин Абишев болгаш бортмеханик Александр Кругляков олар мээң сеткилимге дыка-ла тааржыр турган. Оларның боттарының «ымыраажыгаш» деп адап алганы ол бичии машиназы кандыг чүвеге таварышпаан дээр. Бүдүн чылдың иштинде чартык-ла чүс хире хүн хат-шуурган чок болур ховуларга ол улуг эвес самолётту үргүлчү-ле ынай-бээр шывадаар турган. Чер-даа кырынга ол эрта турбас турган: бистиң «АН-2»-вистн хат-шуурган аңдара октавазын, үреп кааптазын дээш чүъктүг самосвалды эккелгеш, чаңгыс эвес удаа аңаа өртей шарып каар турдувус. Чамдыкта агаарның байдалының, багайын-даа, инструкцияны безин үревишаан, бүдүн чылды дургаар ужудар ужурга таваржып турган бис. Бистер хүн ажа бергениниң соонда болгаш харын-даа дүне безин черге хонар турдувус, ынчаарга «АН-2»-ге ынчаар ужудары хоруглуг болгай. Ындыг-даа болза ажыл-херектиң ужурундан инструкция-даа барымдаалавайн баргылаар турдувус. Мээң кажан-даа чарылбас үдекчилерим ынчап-ла боттарының херээниң тергиин дээн мастерлери дээрзинге ылап-ла бүзүрээн мен.

Ол үеде дыка хөй ужудукчулар эң дүрген ужударының дугайында, ырак-узак рейстерниң дугайында, реактивтиг самолёттарның дугайында күзеп-бодап турганнар, ынчангаш мээң ужудукчуларым база-ла ол дугайын бодап турган боор база чадавас. Чүнү канчаар боор, өске ажыл-херек онаашканда, олар ону шыламыккайы-биле, ак сеткилдиг күүседип турганнар. Мен чүгле чаңгыс-ла катап оларның дыка сагыш човааның, харын-даа сезигленгенин көрген мен. Ол таварылга, бир эвес частпаан болзумза, Тамань дивизиязы аттыг совхозка болган чүве. Ынчан эң-не ырак дээн бригадага ужуп чеде бердивис. Май ай турган, ынчангаш оът-сиген шуут-ла ногаарара берген. Агаар каан турган, адаавыска деп-дески, стол дег, хову чаптыла берген чыткан. Мен бодаарымга, дыка эки хонупкан ышкаш болган бис. Ынчалза-даа мотор доктаай бээри билек-ле, мурнунда мээң соомдан машинадан үнер бирги ужудукчу эжикче барык-ла шурай бергеш:

— Буруулуг болдум...—дээн.

Мен оон соондан үнүп келгеш, самолёттуң сиген аразында арттырып кааны изи-биле далаштыг баспышаан, оон бир-ле чүве дилегзинип чорууруун көрүп кагдым. Адактын соонда ол доктаай бергеш, холдарын чайып, чоогунда ажылдап турган трактористерни келдирери-биле алгырып тур. Хөй кижилер чыглы берген, мен база чеде бердим, оон Моисеев арны хуула берген, кылыктанмышаан мынча дээн:

— Көрүңер-даан!

Солагай талакы дугуйнуң изинден чартык метр сиген аразында диштери өрү апарган илиир чыдыр. Агаардан ол ону черле көрүп шыдавас турган, ынчангаш мырыңай черге хонар дей бергеш, эскерип каап-тыр. Херек муңгаранчыг бооп төнүп болур турган. Бригадирже болгаш трактористерже шурай бээринге белен ужудукчуларны арай деп соксадып алган болбазык мен бе. Ол ышкаш демгилери-даа самолёт чогум-на ол шалгее кээп хонуптарын билбес турганнар болбайн аан, ынчалза-даа илиирни хову ажылдарының соонда таварышкан-на черинге октаптайн, аппаар турган-дыр. Ажыл-агыйжы эвес, ээ-харыысалга чок чорук кем-буруу үүлгедиишкинге чедирип болур дээрзи ол таварылгадан тодаргайы-биле көстүп турар-дыр.

Мен Казахстандан чоруп турумда корабльдиң командири мээң-биле байырлажып турган, ийи чыл иштинде мээң-биле ужуткаш, хову-шөлдерниң эң-не янзы-бүрү черлеринге 480 катап хонуушкун кылганын дыңнаткан. Ол дугайын чоргаарал-биле дыңнаткан болгаш профессионал кижиниң ындыг чоргаарланыышкыны меңээ билдингир болган. Ол кайгамчыктыг ужудукчунуң мергежилдиин эки билир болганымда, СЭКП ТК-ның секретары апаргаш, кур черге чеде бергенимде, чүгле Николай Григорьевич Моисеев-биле кады ужудуп турган мен.

Оон соонда база-ла бистиң ажыл-херектеривис база катап калбарган, үргүлчү-ле орук-суурга чоруп, ында-хаая удуп ап, таварышкан-на черимге чемненип чоруп турган мен. Бир-ле катап Целиноградка байдалымның багайын эскерип каан мен. Миннип кээримге, носилка кырында болдум. Оон мурнунда мени бир катап чүрээм хоочузу кире бээрге Семипалатинскиден Алма-Атага чедирген чүве. Мени эмнелгеге аппарып чыттырар дээш ээрежип турган эмчилерден дескеш, бажынга чыдар ужурга таварышкан мен. Силерниң холуңарга-ла кирер болза, салбайн эмнээш туруп-ла бээр силер—деп, оюн-баштак-биле эрттирип кагтылаар мен. А кол-ла чүүл болза, аарып чыдар хостуг үе чок турганында болган. Аар-берге, чамдыкта будулгаазыныг-даа, үргүлчү-ле соңгаарлаттынып болбас ажыл-херек кур черге хөй турган.

Тараа дээш сегиржип алышкын шиитпирлиг үезинче кирген турган.

II

Кур черге бистиң агротехниктиг политикавыска дөпчүлай аарак доктааксап тур мен. Бистиң ажылывыска бүгү чүүлдер частырыг чок бооп турган бе? Чок, ынча деп чугаалап шыдавас мен. Бистер чер ажылының магадылал чок хезиринче кирипкенивисти билип турган бис бе? Ийе, билип турган болгаш аңаа баш удур-ла белеткелдиг эгелээн бис. Черни чүмү-биле аңдарып каапкар чорук ховуларны чүү-даа үнмес куруг чер кылдыр хуулдуруптарының дугайында эртемденнерниң сагындырыышкынын дыңнаан бис бе? Дыңнаан болбайн аан, ынчангаш ону база барымдаалап турган бис. Бир эвес кысказы-биле чугаалаар болза, партияның кур черге агротехниктиг политиказы болза, ховуларның чайгаар бүдүжүнге кижиниң холгаардаашкынының багай салдарын эң-не эвээш болдуруп, аңаа хову ажылдарының эң бедик культуразын боттандырып чорудар, а оон соонда чер ажылының кандаашкынныг черге эки таарышкан системазын тургузары болур. Ол тодаргайы-биле чогум кандыг болурун баштайгы үеде билбес болгаш билип шыдавас-даа турган бис.

«Кылаштаан-на кижи орукту эртер» деп, чөөн чүктүң эки үлегер чугаазы бар болгай. В. И. Ленин революция мурнунда-ла мынчаар бижээн: «Орус ажылчын ангы бодунга хостаалганы чаалап алыр болгаш бодунуң революстуг хөделиишкиннеринде чазыглар долган Европага бурунгаар идигни кылыр — а чулчурукчулар боттарының революстуг мунчуралының чазыг чогу-биле мактанып турзуннар харын».

Мунчурап олурар чоруктуң алдагдал чогу ылап болгай! Бойдустуң шыгжамырын хол дегбейн арттырып каары белен-не болбайн, ынчан частырыг ылап-ла болбас. Ынчалза-даа бистер эрте-бурунгу бо ховуга кижиниң угаан-бодалының күчүлүүнге ханы бүзүрел-биле келген бис. Кур черге канчаар-даа аажок улуг, улуска онза чугула ажылдың үезинде черниң үнүш-дүжүткурун камгалап аптарының аргаларын тыварынга бүзүреп турган бис. Ынчангаш баштайгы базымнардан эгелээш ол чаа аргаларны дилеп турдувус.

Черни часкы тарылга мурнунда аңдарарын болдурбайн, колдуунда куруктурган черни болгаш ангысты май болгаш июнь айларда аңдарып, күлис дээр сигенни чаштырып, хар ызырындырыышкынын организастап, идегелдиг куруктурган черлерже кичээнгейни кошкатпайн, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кандаашкынныг хову зоназынга чер ажылының кол сорулгазын шиитпирлээр — хөрзүнге өл-шыкты хевээр арттырар дээш бүгү чүүлдерни кылып турган бис. Ол амыр эвес болза-даа, тараа чаштырарының хуусаазын база тодарадып алдывыс. Амгы үеде кур черде кым-даа майның ийиги чартыында эрте тараа чаштырбайн турар, ол дээрге ылап-ла барымдаалаар боттуг чүүл апарган. А ынчан «Өндүр дүжүт алыр дизе, ол черге тары» дээн шаандакының, чаңчыл апарган чечен чугаазын чер-ле болганга катап-катап чугаалаар турган. Кур черге тарааны эрте хуусаада тарыыр-дыр дээш чамдык эртемденнер база ыйыдып турдулар.

Ынчалза-даа оон өске санал-оналдар база тургулаан болгаш май айда тараан шөлге тергиин тараа үнгенин баштайгы чылдың дуржулгазы көргүскен. Бо талазы-биле чүү илдигиг болганыл — черниң чаа кужу азы чаштырылганың орай хуусаалары бе? 1955 чылда орай чаштырган черлер дыка хөй апарган болгаш ындыг черлер кандаашкынны дээре шыдажып эрткен. Шупту чүве билдингир ышкаш сагындырып турган, ынчалза-даа маргылдаалар үргүлзүлевишаан. Ылангыя ол черниң шаандакы чурттакчыларын бүзүредири берге турган. Демги-ле «Красноармеец» колхозка бригадир Николаев меңээ чаагай амданныг хлебти бергеш, ол темага беседазын мынча деп доосту:

— Шенеп көрээлиңер харын, ынчалза-даа бистиң эрлерни соксадырының кайы хире бергезин билбес-тир силер. Олар илиирин тараа шөлүнге сөөртүп болурун көрген дораан-на халдып четкеш, тарый-ла бээрлер болгай. Ынчаар чаңчыгып калганнар-дыр ийин...

Чүү-даа боор турда, 1956 чылдың чазынынга чедир дыка хөй чаа ажыл-агыйларга эрте чаштырылга дээрге, чоокта чаа-ла орай чаштырылга ышкаш, ындыг онза болуушкун кылдыр санадып турган. Ындыг-даа болза, мурнундагы чаңчылдар ам-даа күштүг бооп турган. Тергиин ажылдакчы, кур черге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры болган партияның Есильск райкомунуң бирги секретары Анатолий Родионович Никулин— директорларның бирээзи чаштырылганың чаа хуусааларын боттарынга канчаар үрээнин Москвага меңээ бир катап чугаалаан.

— Ынчаар хиискээн кижини кым деп бодаар силер?—дээш, Никулин ол совхозтуң директорунуң фамилиязын адай-дыр. Май бирни ам-даа байырлап эрттирбейн турда, ол «чемпион» хенертен райкомга хииктелип кирип келгеш-ле: «Эш секретарь, совхоз чаштырылганы доозупту!»—деп бо-ла. Холун кастыынга туткаш, сапыктарын шериг ёзу-биле шак кылдыр тепти. Мен сандайдан коваш дээн мен: «Тенек-ле-дирем, сээң бажың! Чүге далаштыңар?» Районга бир дугаар черге үнерин күзээн бис—диди. «Ынчаарга тараа чок артарың ол-дур!»

Шынап-ла ындыг болган-даа чүве: район гектар санындан-на он алды центнерни, а ол «мурнакчы» чүгле алды центнерни ажаап алган. Бо дээрге шагда болган херек-тир, ол эш ындыг таварылганың соонда бодун хайыралавайн ажылдап турган чүве, ынчангаш ооң фамилиязын адавадым. Ылап-ла бир дугаарында рапорттаарын күзээр, а оон соонда оът-сиген-даа үнмезе ажырбас дээр ындыг чаңчылды узуткаары берге-ле турган. Чамдыкта оът безин үнмес тургулаан харын.

Чамдыкта оон-даа дора болгулаарын айтып каайн: черни эки тарааш, хуусаазында чаштырар, а оон соонда ажаап алыышкынның, сөөртүлгениниң, кадагалалдың, арыглаашкынның үелеринде ажаап алган тарааның үштүң бир кезин чидиригге таварыштырар. Амгы үеде чидириг-биле демисел—кедээ ажыл-агыйда эң кол курлавырларның бирээзи бооп турар. Белеткеп кылып алган продукцияны камнап алырынга ону кылырындан дыка эвээш күш болгаш акша-хөреңги херегледтинери тодаргай билдингир. Моон алгаш көөрге, ындыг арга ажыктыг чорукту бедидеринче партияның угланыышкынынга дүгжүп, кол-ла чүүл — улустуң эрге-ажыктарынга дүгжүп турарында-дыр.

Кедээ ажыл-агыйда бодунуң шугумун топтуг, дүвүревейн, дааш-шимээн чокка-ла чорудуп, кажан-даа эчис сорулгаже хандыр көөр кижилерни онза хүндүлээр кижи мен. Кур черге агротехниктиг аргалардан эде көөр чүүлдер хөй турган. Чижээ, урезинни чаштырарының ханызы биске чаштырылганың хуусаазындан дора эвес чугула айтырыг бооп турган. Бүгү Кокчетав область 1955 чылдың кандаашкынынга өске черлерден дээре шыдажып эрткени таварылга эвес болган. Тараа чаштырыышкынының үезинде, «Ждановский» совхозка чорааш, урезинни мурнундаазындан ханы кылдыр чаштырып турарын эскерип кагдым. Обком секретары М. Г. Рогинец тургаш, «бир хей чүвени» база-ла тайылбырлаан:

— Бистиң агрономувус кур черниң агродүрүмнерин ёзугаар үш-дөрт эвес, а алды азы харын-даа сес сантиметр хандыр чаштырар база эки деп санап турар.

— Чүгле кукурузаны ынчаар тарыыр ийик чоп.

Ол агрономнуң фамилиязын уттуп алганым хомуданчыг-дыр, ынчалза-даа ооң тайылбырын сактып тур мен.

— Леонид Ильич, эрткен чылын-на ол хире ханы чаштырган дуржулга участоктарлыг турган мен. Дениээр арга-даа чок! Ооң чажыды бедүүн чүве: бо черге хөрзүнүң даштыкы карты дыка дүрген кургай бээр, урезин дазылын үндүрүп четтикпейн турда-ла, хөрзүннүң кыры чарлыпылай бергеш, оларны үзүптер. Бистиңде чер курган четтикпейн чыдырда, дазылдар үнүп, быжыга бээр, адакки каъттың өл-шыгын ап турда, чаъс-чар эгелей бээр.

Чаштырыышкынның чаа аргазын ийи хонук иштинде хайгаарап келдим. Бистер «Ждановскийден» ол агроном-биле кады «Черниговскийге» чедир, оон соонда өске-даа совхозтарже ужудуп, сеялкаларны эде тургузуп, урезиннер канчаар чаштынганын хынаар дээш тараан черлерге соруп, дыргак дөзүнге чедир салааларывыс кештерин дедир кожудуп алган бис... Херек кырында кажан курган хат эгелей бергенде ол ажыл-агыйларның тараа шөлдери өрттенген хөвүнүн ортузунга ногаан-ногаан ортулуктар бооп, өскелерден үр шыдажып турган — ынчангаш ол чугула херек болган. Амгы үеде өске черлерге бодаарга, кур черлерге урезинни сес сантиметр чедир хандыр чаштырары чаңчыккан агроарга болу берген.

Дуржулга ынчаар-ла бичиилеп тургаш чыгдынган. Ынчалза-даа чедиишкиннер-биле черлелештир чаа-чаа четпестер база тыптып келир турган. Черниң хаттан үрелип болурунуң дугайында эртемденнерниң баш удур чугаалары херек кырында болуп эгелээн. Павлодар облазынга райкомнар секретарьлары Д. А. Асанов, И. Ф. Кабурнеев-биле кады шөлдер кырында дээрде шаштыккан баштайгы доозун-довуракты болгаш оруктарда элезинниг дүвүлерни бир-ле дугаарында көргенивисти утпаан мен. Ол кара шуурган күштүг-ле чораан, тынары безин берге турган. А удаттаанда чер иштинден бок үнүштер база үнүп эгелээн.

Бо бүгүнүң ужурундан Курган облазче, «Заветы Ильича» колхозче—Т. С. Мальцевке баар ужурга таварышкан мен. Терентий Семенович чаңгыс-даа бок үнүш чок, деп-дески кызыл-тас шөлүн көргүскеш, чугаалап эгелээн. Ол кижи күштүг бүзүрелдиг болду, а оон чажыды—хөй чылдарның дуржулгазында, улустан салгаан мерген угаанда болгаш черге бердингенинде болган. Ол дөпчүзү-биле, үлегерлей аарак чугаалаан:

— Хөрзүннү аңдара октаар аңдазын—хову чер ажылының кол дайзыны болдур ийин. Силерге мээң системамны шенеп көөрү чугула. Ынчалза-даа оон-даа артык, быжыг, улам-на чаа арганы бодап ап база болгай силер.

— Хөрзүннү ажылдап кылырының санын бодунары биле-ле эвээжедир! Кур черни аңдаргаштың, оон соонда аңаа аргалыг-ла болза эвээш дээр херек.

— Куруктурган черлер — хову черден дүжүт алырының кол негелдези ол-дур. Бир эвес кур черге ол чок болур болза, тараа албас силер.

— Бок үнүштер үнүп эгелээн дидиңер бе? Ындыг болур-даа турган. Амдыызында чамдык черлерден хонак хөлүмактыг кызыл-тасты ап эгелей берген-дир, а ооң соонда кызыл-тас холушкан хонакты ап турар апаарлар. Чамдык кижилер: хонак-даа күштүг-ле-дир, ону канчаар чоор? —деп, девидеп эгелээрлер. А ол бок үнүш ындыг эвес, харын-даа хаарек болгай. Черниң ээлери багайда хонак күштүг болур. Орайтады тарып турарынар-ла эки-дир. Мынаар херек, хонакты баштай үндүрүп алгаш, ону узуткап кааптар. Ооң соонда ам чаштыргай. Быжыг нервилер херек. Кымның нервилери кошкагыл, ындыг кижиниң хову ажылынга кылыр чүвези чок...

Меңээ дыка хөй чүүлдер билдингген. Бир эвес ындыг чүве болза, ол ажыктыг дуржулганы бүгү-ле кур черлерге чүге ол дораан нептеретпээнил?—деп, номчукчу айтырар боор. Харыылаайн: черде хөрзүннү аңдара октаар аңдазын болгаш бок үнүштерден-даа артык коргунчуг дайзын бар — ол дээрге аңаа бүгү-ле болдунар «сүмелерни» сыгаары-дыр. Кедээ ажыл-агыйга командалаар чорук ооң бүдүжүнден-не хоралыг деп чүве билдингижеге чедир ындыг чүүлдер дыка хөй бооп, чуртка эмин эртир аар өртектиг болган. Чамдыкта ажылды «дүргедедири» болгаш «ыйыдары» дыка күзенчиг болза-даа, бодумну оон тудуп турганымны миннип көрейн. Коллективтиг дуржулга тургустунзун дээш кижилерниң боттарынга бүгү чүүлдерни боттары тодарадыр арганы бээр ужурлуг турган.

Журналистерден эң дээре совхозтарның чедиишкиннерин калбаа-биле чырыдарын дилеп, семинарларны организастап, ТК-га чөвүлел хуралдарны эрттирип турганым билдингир. Бистер эртем албан черлериниң четкилерин калбартырын эң чугула херек кылдыр санап, чурттуң болгаш делегейниң-даа дуржулгазын өөренип көөр, хөрзүнүң хаттан үрелиринге удур демиселдиң идегелдиг аргаларын тывар сорулганы оларның мурнунга салып турган бис. Амгы үеде Ленинчи шаңналдың лауреады А. И. Бараевке баштаткан эртемденнерниң кылганы улуг ажылының дугайын чугаалавайн барып шыдавас мен. Оон куруктурган черлерниң «бичии суггарылгазының» чугулазын кайы хире кызымаккай бадыткап турганын билир мен. Чер ажылының хөрзүн камгалаар системазының чогум-на казах кур черге тывылганы ынчангаш таварылга эвес.

Бистер куруктурган черлерни бүгү-ле арга-биле камгалап турган бис. Бир солун документини чижекке ап көрейн. Мээң кабинедимге специалистерниң чөвүлел хуралы бооп турган чүве, ол кандаашкынның кидин түлүк үезинде, 1955 чылдың июнь 9-та болган. Ынчан изиг дээрге коргунчуг бооп, хову-шөлдер өрттенип турган, хуралга чугаа келир үениң дугайында — Казахстанның кедээ ажыл-агыйын бүдүн беш чылда хөгжүдериниң планының дугайында бооп турган. Ынчан айтырыгның канчаар тургустунуп турганын көргүзүп турар стенограмма бо-дур:

Эш Мельник (республиканың кедээ ажыл-агый министри): Ам тарылга ээлчештирилгезиниң дугайында. Миллион-миллион гектар кур черлерни ажыглап эгелээни-биле холбаштыр бистер хөй хемчээлдиг тарылга шөлүн куруктурулгаже киирер ужурлуг апарган бис. Бистер үш чыл улаштыр ол чаа черлерге кызыл-тасты чаштырып тарааш, дөрт дугаар чылда оларны куруктуруп эгелээр хүлээлгелиг болгаш ынчаар кылыр-даа ужурлуг бис. Бир эвес сүмелеп турарын ёзугаар чылда-ла чүгле бүдүн чартык миллион гектар черни куруктурар болза, 1960 чылга чедир бистер бүгү тарылга шөлүнүң чүгле алдыгы кезиинге куруктурган черлиг болур-дур бис. Агротехника талазы-биле алыр болза, ол кончуг багай. Бистер бир эвес 1960 чылга чедир тарылга шөлүн калбартыры-биле ам-даа ийи миллион гектар кур черлерни тывар болзувусса безин 1960 чылда амгы саналгалар-биле тараа культураларын тарыыр тарылга шөлүн элээн кызырары биске дөмей-ле эргежок чугула бооп турар. Бистер чүгле ынчаар чер ажылының культуразын хандырып болур-дур бис. Канчап-даа тургаш, ону ынчаар кылыр ужурлуг. Ынчанмас болзувусса, баштайгы-ла тарылга ээлчештирилгезинде черни үрээнивис ол.

Эш Брежнев: Ооң-биле кым маргыжып турарыл?

Эш Мельник: Казахстанның Компартиязының ТК-зының болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң тараа культураларының талазы-биле өске сан бижээн доктаалы каржып турар-дыр. Чугаа болза ол моон-даа мурнунда хүлээп алган шиитпирни өскертириниң дугайында бооп турар, чүге дээрге ону ажылдап кылып турда, бистер дыка хөй чүүлдерни шын барымдаалап шыдавас турган-дыр бис:

Эш Брежнев: Куруктурган черлер дугайында улам тодаргай кылдыр тайылбырлаар херек. Бистер билдингир-ле муңгашталы бергенивисти көрүп тур мен. Ол бистерниң демги доктаалывыс-биле холбашкан-дыр бе?

Эш Мельник: Ийе, ол доктаал бисти хүлүй тудуп турар.

Эш Брежнев: Ажыл-агыйга ажыктыг чүүлдү барымдаалап көөр херек. Ажыл-агыйны чорударының негелделеринге дүүшкен шыңгыы, шын санаашкын турар ужурлуг. Бистерниң эң эвээш өл-шыктыг зонаже, улам дора шынарлыг черлерже кирер ужурлуувус ам безин билдинип турар дыр. Ам-даа ийи миллион гектарны тып алыр бис дээрзин хүлээп ап болур деп бодай-дыр мен. Ынчаарга ниити чылданы канчаарыл? Куруктурар черни хөй ап турар эвес силер ыйнаан?

Эш Мельник: Чок, хөй эвес. Бүгү чүүлдерни деңнеп көрген, областар-биле дугурушкан чүве.

Эш Арыстанбеков (республиканың совхозтар министриниң оралакчызы): Куруктурган черлериниң хемчээлин 16—18 хуу чедирер херек, ынчан бистер берген даалганы күүседип шыдаар бис.

Эш Брежнев: Ынчаарга ам чүү болурул ынчаш? Бир эвес бистер республикага ортумаа-биле 17 хуу куруккан черлиг болган дижик бис, эргежок чугула ниити чылда четпейн барбас бе? Казахстан ниити чылда талазы-биле онзагай, чугула байдалда турарын өөренип көрүңер. Ону партия, чазак шыңгыы хайгаараар апаар. Ындыг-мындыг деп бүдүлдүрүп шыдавас бис. Куруккан черлерлиг турары эргежок чугула, ынчаарга ол кайы хире хөй херегил? Кур черни шиңгээдип эгелээринге чедир ындыг черлер кайы хире хөй хемчээлдиг турганыл?

Эш Андрианова (республиканың Кедээ ажыл-агый министерствозунуң эртем эргелелиниң начальниги): 1940 чылда 18 хуу турган. Бистиң зоналарывыска куруктурган черлер—чер ажылының үндезини болгай. Оон аңгыда хөй чылдыг сигеннер дугайын чугаалаарын күзеп тур мен. Мен хөрзүннүң хаттан үрелири бооп турар районнарга хамаарыштыр чугаалап тур мен. Бистер ол черлерге элээн үр хуусаалыг тарылга ээлчештирилгезин ажыглаар болгаш сигеннерни хөрзүн быжыктырзын дээш тарыыр ужурлуг бис. Саналгаларда ол дугайын айытпаан-дыр. Мальцевчи тарылга ээлчештирилгези-биле черлелештир хөй чылдарда үнер сигеннерлиг тарылга ээлчештирилгезин база кылыр херек.

(Уланчылыг).

БОЙДУС КАМГАЛАЛЫНЫҢ ПРОПАГАНДАЗЫН КҮШТЕЛДИРЕР

Бойдус камгалалының Бүгү-россия ниитилелиниң Тыва республика чөвүлелиниң пленуму Кызылга чоокта чаа болган. Аңаа илеткелчи—республика чөвүлелиниң президиумунуң даргазы Н. МАКАРЕНКО болгаш сагыыл бергеннер—ыяш ажыл-агый эргелелиниң инженери В. КУШНИР, ниитилелдиң Бии-Хемде район чөвүлелиниң казначейи З. ХВАТОВА, ниитилелдиң Улуг-Хемде район чөвүлелиниң даргазы С. МОНГУШ, балык камгалалының инспекциязының кол инспектору В. ТВЕРДЯКОВ болгаш өскелер-даа «РСФСР-ге бойдус камгалалының дугайында» Хоойлу болгаш СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлери, а ол ышкаш ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Конституциялары ниитилелдиң мурнунга улуг сорулгаларны салып турарын онзалап демдеглээннер.

Бистиң республикада бойдус камгалалының дугайында пропаганда чорударының талазы-биле чамдык чедиишкиннер бар. Оон беш чылдың эрткен үезиниң иштинде бо талазы-биле 5 лекцияны номчаан, 8 муң хире беседаларны, консультацияларны кылган, янзы-бүрү темалыг 80 ажыг делгелгелерни организастаан. Оон түңнелинде бойдус камгалалының талазы-биле ажылга чоннуң идепкейи улгадып турар. Таңды районнуң бойдус камгалалының организациязының эгелээшкини-биле республикада бойдус камгалалының айлары доктаамал эрттирип турар апарган!

Бойдус камгалалының пропагандазының чедингир болгаш дээштиг чоруу партийжи удуртулгада дээрзин практикада көргүзүп турар. Чижээ, республика чөвүлелиниң пропаганда талазы-биле штаттан дашкаар килдизи СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң дорт удуртулгазының адаа-биле чедиишкинниг ажылдап турар. Ол килдис «Билиг» ниитилелдери-биле кады методиктиг чүүлдерни парлап, лекцияларның, илеткелдерниң, беседаларның тематиказын тургузуп, бойдус дугайында кинофильмнерни көргүзерин организастап турар. Ниитилелдиң Тожу, Таңды район чөвүлелдериниң пропаганда талазы-биле килдистериниң ажылы макталдыг. Бойдус камгалалының айтырыының талазы-биле Хоойлуну, республиканың Дээди Совединиң шиитпирлерин чоннга тайылбырлаарынга бо районнарда радиону, парлалганы, делгелгелерни калбаа-биле ажыглап турар. Дыка хөй школаларда бойдус булуңнарын организастаан.

Ынчалза-даа чамдык районнар организацияларында, чижээ, Таңдыда, Эрзинде, Тес-Хемде пропаганданың штаттан дашкаар килдистериниң безин ам-даа тургуспаазы дыка четпес. Чогум-на ол районнарда бойдус камгалалының пропагандазы кошкак болгаш долгандыр турар бойдус чүүлдерин кайы-хамаан чок көөр, төтчеглеп үрээр, өрт айыылынга узуткадыр таварылгалар хөй. Ол бүгү дээрге, арга-арыг иштинге, оът-сигенниң черге чораан кижилерниң харысалга чогуунуң түңнели боор турар. 1976 чылда республикага ниитизи-биле 1967 гектар арга-ыяш өртке таварышкан. А 1977 чылда ол бичии-ле кызырлып, 1443 гектар болган. Бо чылдың сентябрь 1-ге чедир өртке таварышкан арга-ыяш оон-даа хөй боop, 2894 гектар четкен. Эң ылаңгыя Чөөн-Хемчик районнуң арга-ыяштыг черлеринге хөй өрттер ыңкан. 1976 чылда районга болган 69 өрт 425 гектар черни таварааш, эрткен чылын 38 таварылгадан 612 гектар черниң арга-ыяжы өртке алысkan... Бо чылын оон-даа хөй—64 кезек черге үнген өрт 595 гектар черниң ыяжын узуткаан. Күрүнеге бо хире улуг когаралды болдурбазының бир аргазы—чон ортузунга тайылбыр-массалыг ажылдарны ам-даа калбартып, хөй-ниитини аңаа киириштирери болур.

Профессионал аңчыларның болгаш балыкчыларның, а ол ышкаш бойдус байлаан төтчеглей ажыглап, чижең садыглаашкынны кылып турар чамдык кижилерниң-даа талазындан бойдус байлаан: балык-байлаң, аң-меңни оорлап, төтчеглээр чорукка удур демиселди улам күштелдирер херек. Ол ышкаш «организастаан чок туристер» дээр кижилер арга-ыяштарга, үнүштерге, дириг амытаннарга болгаш суг байлактарынга каражаны таварыштырып турарлар.

Долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаарының талазы-биле партияның болгаш чазактың хемчеглерин пропагандалаары-биле чергелештир экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге бистиң социалистиг тургузуувустуң улуг эргелелдиин, тодаргай чижектер-биле көргүзүп, совет күрүнениң бойдус камгалалының талазы-биле капиталистиг чурттардан артыкшылдыын онзалап демдеглээри чугула.

Ниитилелдиң эге организацияларының идепкейлиг ажылындан чон ортузунга, бойдус дугайында билиглерни дээштиг кылдыр нептередири хамааржыры билдингир. Ол ышкаш ниитилелдиң активчилери база улуг рольду ойнап болурлар. Кызылда болгаш районнарда-даа бо талазы-биле идепкейлиг кижилерни хөйү-биле алап болур. Олар парлалга арыннарынга, радио болгаш телевидение дамчыдылгаларынга бойдус камгалалының дугайында чүүлдерни бижип, чугаалап-даа тургаш, ажыктыг ажылды кылып турар. Оларга В. Твердяков, Э. Конгар, М. Филимонова, Н. Никифоров болгаш өскелер-даа хамааржыр. Пропаганда ажылынга чаа-чаа кижилерни, ылангыя дээди өөредилге черлериниң студентилерин хаара тудар талазы-биле ажыл кошкак. Чамдык районнарда пропаганданың штаттан дашкаар килдистеринде лекторлар бөлүктерин амдытаа чедир четчелевээн. А чамдык районнарда олар чүгле саазын кырында санаттынып турар. Ындыг байдал ылаңгыя Эрзин, Тес-Хем, Улуг-Хем болгаш өске-даа чамдык районнарда тургустунган. Ол ышкаш чамдык черлерде кежигүн дадывырын безин чыгбайн турары элдептиг. Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Каа-Хем районнарда ниитилелдиң тус-тус кежигүннеринден дадывыр кирбестээнден бээр үр үе эрткен.

Чылдың арткан үезиниң дургузунда пропагандист кадрларны четчелээр, эге организацияларның штаттан дашкаар килдистериниң ажылын экижидер, чамдык черлерге оларны тургузар, чаа-чаа кежигүннерни хаара тудар, кежигүн дадывырын төлээриниң корум-чурумун шыңгыырадыр хемчеглерни алыры чугула сорулга боор турар. Ниитилел организацияларын чогуур көргүзүг материалдары, диапозитивтер, диафильмнер болгаш өске-даа чүүлдер-биле чедир хандырар, көрүлделерни, делгелгелерни, конкурстарны эрттирерин калбаа-биле организастаарын пленумнуң хүлээп алган доктаалында тодаргай айыткан. Ол ышкаш республика чөвүлелиниң, районнарның, хоорайларның чөвүлелдериниң президиумнарынга 1979 чылдың эгезинден оңгу беш чылдың төнчүзүнге чедир кылыр ажылдың нити планын тургузарын даскан. Бойдус камгалалының ниитилелиниң кежигүнүнге республиканың чурттакчыларының 20-ден эвээш эвес хуузун хаара тударын аңаа хүлээп алган социалистиг хүлээлгеде база айтып турар.

В. АНАНЬИН.

КАМНАЛГА, ХУМАГАЛАЛ

Моон мурнунда дыка хөй авторлар солуннарга, ылаңгыя «Шын» солуннуң арыннарынга тыва улустуң чаагай чаңчылдарының дугайында боттарының бодалдарын илереткен—чүүлдерни бижип, ол чаңчылдарның амгы үениң байдалынга таарышканын, оларны чаа утка-шынар, хевирлер-биле долдуруп, ажыглаар дугайында боттарының саналдарын кивирип турганнар.

Улустуң шагдан бээр уктаалып келген ол чаагай чаңчылдарынга хамааржып турар камналга, хумагалал дугайында бодумнуң бодалымны илередип бижиирин күзээн мен.

Тараа дээрге бистиң эң кол байлаавыс. Ону кижи бүрүзү эки билир. Тараа бар турда, бүгү чүве элбек, чоннуң амыдырал байдалы эки, омак.

Ынчангаш Тыва улус тарааны кайы хире камнап, ажыглап чорааныл улуг кижилер утпаан. Ажаап алышкын үезинде аңгыска чаңгыс-даа сып тарааны кагбас, мажаан чыып алыр, бастырганда хензиг-даа тарааны саван-биле кады үндүр октавас, салгынга каггап тарааның кудурууң чемге хереглээри-биле уургайга хооп каар, а хооруп, соктаанда, оон хевээн безин төкпес, ону ыдынга, малынга бээр.

Дүжүт чаагай болган чылда чоннуң омак, хөглүүн канчаар! «Таңдым турда, таңдыг-ла мен, тараам турда, тодуг-ла мен; Хемчиим турда, хертешле мен, хевээм турда, тодуг-ла мен» деп ыр чер болганга дыңналыр. Бо ырның утказы дыка ханы, кижиниң амыдыралынга тарааның үнелеп четпес улуг ужур-дузазын тайылбыр чокка-ла тодаргай чугаалап турар.

Хоорайның чамдык чурттакчылары хлебти кайы-хамаан чок төтчеглеп, октап турары мырыңай каракка чаржынчыг. Чижээ, бок сөөртүр машиналарда көөр болзуңарза, бүдүн хлебтиң чартыы-даа чыткылаар, хоорайның хем кыдыында, сесерликтеринде база хлебти октагылапкан, оон чанында куруг шилдер чыткылаар. Бо бүгү кижиниң сеткил-сагыжын дүвүредип, кылын хайындырып келир.

Чаагай чаңчылды хүндүлээр

Бистиң партиявыстың Төп Комитеди, Леонид Ильич Брежнев улуг-даа, бичии-даа чүүлдерни камнаар, камналганың чурумун шыңгыы сагыыр дугайын онзалап демдеглеп келген болгаш демдеглээн-даа турар. Октябрь эгезинде СЭКП Төп Комитединге болган чөвүлел хуралга Леонид Ильич Брежнев өстүрген дүжүттү чидириг чок дүрген ажаап алыр, кадагалалын долу хандырар, хереглекчилерге бүрүн чедирер сорулганы салган болгай.

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының 61 чүүлүнде «...чоннуң байлаанга камныг болуру—ССРЭ хамаатызының хүлээлгези», деп хоойлужуткан. Совет кижи бүрүзү ону ыдыктыы-биле сагып, чоннуң байлаанга, оон иштинде тараага камныг болур ужурлуг.

Чүве элбек болган тудум-на, ону камнаарының чуруму улам күштелдир ужурлуг. Аъш-чем элбек-ле дээш кайы-хамаан чок аажылап болбас. Ол дээрге бистиң ниитилелдиң хамаатызы бүрүзүнүң хажык чокка сагыыры дүрүм-дүр.

Маңаа холбаштыр таарымчалыг эвес бир чүүлдү айтыры чугула. Хоорайның чамдык чурттакчылары ийи ытты, ийи-үш диспейнни азырап, хөй ъът, сүттү төтчеглеп турары хараадаачыг.

Хоорайның оң, солагай талазында, хем эриктеринде ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның хуузунда чайлаглары бар. Ында чурттакчылар хөй ыттарны тудуп турар. Чурум ёзугаар дугаарлаткан ыттарны тудары хамаатыларның эргези-дир. Ынчалза-даа ол ыттарны чемгерериңге чүгле чем артынчызы эвес, а харын чогум чаагай хлебти ажыглап турары хомудачыг. Ъът, сүттүң чоптуг эвес чарыгдалының база бир талазы ол.

«ССРЭ-ниң хамаатылары бойдусту хайыралаар болгаш оон байлактарын камгалаар хүлээлгелиг» деп, бистиң Үндезин Хоойлувустуң 67 чүүлүнде бижээн. «Арга-ыяш—ногаан өнүүвүс», «Ногаан үнүштерниң өнүүктери бис» деп ханы уткалыг, чалгыпаалган сестер бар болгай.

Кызыл хоорайга чыл бүрүде чазын, күзүн чүүл-бүрү ыяштарны олуртуп-ла турар. Коллективтериниң алган хүлээлгелеринде ынча-мынча ыяш, чечекти олуртур деп бижип-даа каан болур. Олурткан ыяштарның ажаалдазының дугайында четпестерни маңаа бижиир бодадым. Хоорайның чамдык чурттакчылары олурткан ыяштарны сагыш човангыры-биле ажаап карактавас, суггарбас, үрегдээр, сыгар, харын чамдык кижилер кудумчуда ыяштарның будуун сып, октагылап-даа чоруур. Чамдык ада-иелер бичии уруглары бажың чанында ыяшче үнүп алган, будуун сып, үрегдеп турда, аңаа хайгааракчылар болуп олургулаар.

Чазын чодураа чечектели бергенде, ийи-чаңгыс аныяк, харын-даа улуг кижилер безин ону сыкпаш, тудуп алган чорууруң үргүлчү көрүп болур. Элээн каш чылдарның мурнунда Кызылдың Гастелло аттыг парыгының девискээринге чайгаар үнген чодураа болгаш өске-даа үнүштер кайгамчык сырый турган. Чайгаар өскен чодурааның элбээнге кым өөрүвес дээр силер. Ынчалза-жок сөөлгү үеде ийи-чаңгыс кижилерниң чодураа сызын сыгар, үрегдээр чоруундан олар шаарарып калган.

Тыва улустуң арга-ыяшты канчаар камгалап, ажыглап чораан чаагай чаңчылдарының чамдык чижектерин маңаа көргүзерин күзедим. Кажаа, хораа тударынга болгаш одаарынга херегдээр ыяшты дүшкен-на черинден кайы-хамаан чок кезе бербес, ужурган ыяштың будуун бөлүп чыыр, кургай берген төштерин безин чарып оттулар камныг чаңчыл турган. Ылаңгыя кат-чимистиг ыяштарны онза хайгаарап, камгалаар.

Кызыл районнуң девискээри — Баян-Колда Кызыл-Чыраа, Мунгаш-Эл, Алдыы-Хүлбүс-Даш ынчаар кызыл-кат, чодураа дыка элбек. Чайын кызыл-кат быжа бергенде улуг, бичии чон каттаар дээш чайлаглардан хемче шуужуп-ла турар болгай. Шагда чүве, бир-ле катап каттаан чон-биле кады чораан, кызыл-катты сыыы-биле кады экелген мен.

Чоржей-оол мөге ону көрүп кааш, мени шаанга киирген:—

— Каттың сывын сып алгаш, келир чылын оон чүве үнмезин бодаваан-дыр сен. Боскууну бодуң-на кезип алганың ол-дур—деп, шыңгыы-ла кончаан. Ол черниң чону каттың сывын сыкпас, чүгле кадын борбактап чыып алыр чаагай чаңчылдыг турган.

Баян-Колдуң чону арга-ыяшты камгалап, хайыралап, ажыглаар дугайында чаагай чаңчылдыг чон. Чоннуң бо чаагай чаңчылын оон амгы салгалы үргүлчүлевишаан.

Улустуң бойдусту камгалап, хайыралап ажыглаар чаагай чаңчылдарынга хамаарыштыр номчукчулар боттарының санал-оналдарын киирип, чаа-чаа чүүлдерни немээр боор дээрзинге бүзүрээр мен.

А. САРЫГ-ООЛ.
Персоналдыг пенсионер.
Кызыл хоорай.

ҮРДҮРҮП АЛЫР МЕБЕЛЬ

Эстон ССР. Таллинниң «Полимер» дээр бүдүрүлге каттыжыышкыны үрдүрүп алыр мебельди—сандайларны база банкеткаларны бүдүрүп эгелээн. Ол чаа чүүл болза резинадан кылган баллондан болгаш мебель пөзүнден дааραан хаптан тургустунган. Мебельди тургузуп алыры-биле ону чүгле насостуң дузазы-биле үрдүрүптергеле четчир. Мебельдиң комплектизи-биле кады доозун сордурукчузунга немелде чүүлдү кады садар, оон дузазы-биле баллонну агаар-биле долдуруп алыр.

Чурукта: каттыжыышкынның ажылдакчылары Тимур Сейфулен болгаш Карин Кару оларның мебельди көргүзүп турары.

В. РУДЬКОНУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чаңгыс чер чурттугларынга

Концерттиң башкарыкчызы казах композиторларының ырларын студент Айтжамал Нурмукашева ырлап күүседир деп чарлаптарга «Женис» совхозтуң Культура бажыңының көрүкчүлери ыраажыны диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Чоокта чаа-ла аныяк кысты суурда, чаңгыс чер чурттуглары Алма-Атаның педагогика институдунуң даштыкы дылдар факультединче үдеп каан турганнар. Ол кежээ Айтжамал чаңгыс чер чурттугларынга сеткилиниң ханызындан ырлап берген.

Студент агитбригаданың кежигүннери база-ла Айтжамал ышкаш сеткилдиң ханызындан бараан болганнар. Агитбригаданың кежигүннери Джезказган облазынга республиканың найысылалындан аалдап чорааннары ол.

Студентилер боттарының лекция-концерти-биле чүгле «Женис» совхозка эвес, а Иртыш-Караганда-Джезказган каналының тудугжуларының болгаш республиканың шалыпчы тудуу—Жайрем даг казымалдары арыглаар комбинаттың тудугжуларының мурнунга база бараан болганнар. Ындыг агитбригадалар институтта хөвей. Ук агитбригадалар институттуң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң идепкейлиг, талантылыг студентилеринден тургустунганнар. Агитбригаданы организастап тургузары берге эвес. Институтта орус, казах студиялар, национал хөгжүм херекселдериниң оркестри болгаш алды ыры-хөгжүм ансамбльдери доктаамал ажылдап турар.

Джезказган.

Ю. КУКУШКИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.00—«Үе». Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.55—**«Силерге, ада-иелер»**.
11.25—**«Айыыл чок шимчээшкин»**. Дамчыдылганы ССРЭ-ниң ИХМ-ниң КАИ эргелелиниң килдис начальниги Н. Д. Сорокин чорудар.
11.55—**«Эртенги почта»**. Музыкалыг программа.
12.25—**«Советтер болгаш амыдырал»**.
12.55—**«Спортлото»** тиражы.
13.10—**«Кадыкшылга»**. Эртем-тайылбырлалдыг программа. Дамчыдылганы эмчи Ю. В. Белянчикова чорудар.
13.55—Г. Синисадо — **«Сэйпо»** деп балетке музыкадан сюита. Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң симфония оркестри күүседир.
14.15—**«Бистиң крайывыс»**. Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк дугайында кинопрограмма.
15.10—Уругларга фильм. **«Капитан Немонуң чажыт ортулуу»**. Хөй серийлыг уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги серийлары.
16.50—**«Литературалыг беседалар»**. Дамчыдылганы шүлүкчү А. Сурков чорудар.
17.35—**«Ыры-78»**.
18.30—**«Дириг амытаннар дугайында»**. Дамчыдылганы Н. Н. Дроздов чорудар.
19.30—Медээлер.
20.00—**«Телевидение экранынга эң баштай»**. ССР Эвилелиниң Москвазының М. Горький аттыг үлегерлиг уран-чечен театрының шиизи: **«Аныяк назынның хөөг үнүг кужу»**. Автору—Т. Уильямс.
22.30—**«Үе»**. Информастыг программа.
23.00—**«Чүү? Кайда? Кажан?»**. Телевикторина.
00.00—00.35 **«Диско»** деп хөгжүм ансамблиниң концерти. Төнчүзүнде—медээлер.

Агаар

Бөгүн республикага бүргек, аязыр, чамдык черлерге биче хар чаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргези секундада 3—8 метр чедер. Агаарның температуразы барыын талакы районнарга 15—20, өске артыннарынга 6—11 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргези секундада 3—8 метр чедер. Агаарның температуразы 15—18 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Мээң чээсим болгаш ынак аңым»** 10.00, 12.05, 14.10, 16.15, 18.20, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Р. Крузонуң амыдыралы болгаш кайгамчыктыг ужуралдары»** 9.00, 10.50, 14.50, **«Сагыш-сеткилдиң саймаараашкыны»** 12.40, 16.40, 18.20, **«Албан ажыл-биле ынакшыл»** 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Арага хайындырыкчылары»** 15.00, 18.40, **«Кандыг-даа айтырыглар чокка»** 16.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ак сеткилдиг хуулгаазын сөс»** 15.00, **«Коргуттурбас эм»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ХЛЕБ КЕЛБЕСТЭЭН

Мурнунда чылдарда Кызыл районнуң Баян-Кол суурунуң хлеб-биле хандырылгазы эки турган. Кызыл райпозу хлебти доктаамал чедирер турду.

Ам сөөлгү үеде хлеб келбестээн. Келзе-даа үзүктелиишкинниг, неделяда бир катап келзе-ле экизи ол. Ол келген хлеб чедишпес, чамдыкта булочка аймаа келир, ол база-ла чедишпес боор-дур. Хлебти оода-ла 2 хонгаш эккеп турза, неделя дургузунда келбейн баарга берге-дир.

Суурнуң чурттакчыларында хлебти боттары быжырып билир кижилер хөй. Ынчалза-даа магазинге далган ховар кээр боор-дур.

«Х Улуг хурал» совхоз районда улуг совхозтарның бирээзи. Төвү—Баян-Кол база хөй чурттакчылыг суур. Районнуң төвүнден база элээн ырак. Чогум хлебтиң үзүктелип, чедишпейн турарының чылдагааны чүдел?

М. БАГАЛДАЙ.

ООЛ ТӨРҮТТҮНГЕН

РАССКАЗ

Өшкү-даа туруглаан, Оюмаа-даа туруглаан! Хат-шуурганның соогун канчаар ону. Уруг шыырныгып, дидиреп эгелээн. «Хойларым канчанган ирги?» деп уруг бир боданган.

Хат-шуурган болур деп баарга, Малчын-оол өөнге сагыш амыр аңаа орар эвес. Дүрген-не Оюмааны уткуп чоруптар чаңчылдыг турган. Бо удаада ол база ынчанган. Ол даг кожкези бадып турда, хоюнга чедип келген. Оюмаа чок боорга, оолдуң корткаңын канчаар ону. Алгырар дээрге, үнү үнмээн, боостаазында борбак кара чүве дуй чыдыпкан ышкаш апарган. Хат коргунчуу-биле улуп, ону чүрүк кулаштыр аай-дедир октаар чыгыы турган. Ол хенертен өшкү эткенин дыңнап каан.

— Оюмаа!— деп, ам-на шыдаар шаа-биле алгырган.

Хат ол чүктен хадып турган болгаш оолдуң кыйгызын уруг дораан-на дыңнап каан. Оон сагыжы чырып кынган. Артында хат-шуурган безин оожургай бергеш ышкаш апарган.

— А-а-а!— деп, уруг күскуп, ааан.

Үр-даа болбаан, Малчын-оол туруг баарында туруп алган өрү алзы көрүп, алгырган турган:

— Эки туттунуп ал! Черле салдынма! Мен сеңээ дүжүрүп аар мен!..

— Ча-а-а! — деп уругнуң аас-кежиктиг алгызы дыңналган. Хат аразындан оон арыг үнү чалым турутга чаңгыланган.

Хат-шуурган коргунчуу-биле улувушаан, ону бир-бир бодап көөрге, чалым-турутну то силгиптеринге белен ышкаш апаргылаар.

Чок! Ыңакшаан чалы чүректер чалым-туругдан-даа, калчаараан шугул хаттан-даа күштүг!

Хенертен Оюмааның саяк кула аъды кулактарын кызып, сүвүрертип, хаайын каргырады берген. Үр-даа болбаан, элик-биле хүлбүс кууранайнып, орукту кежир халчып арткешнер. Кула аът дээргилеп, хоюп нат болган. Ол оон удаштыр чорупорда, хенертен чалдыр-чолдур дээн соонда, улуг-ла кара-куш орук ийиннде дыттар аразындан ужуп үнерге, кула аът хойгаш, былдай дүшкен. Оюмаа болу-даа билбээн, сиг кынган соонда, чык-чак-ла дээн—черде чыткан. Уруг дүрген-не тура халып чыткан. Бир талакы буду бастынмас, сөөртүпчек болган. Ол аъдын көөрге, дуу-ла ол дыттар адааның караңгызында дедир көрүп алгаш турган, оон мунгаш-дыны артында бир талакы холунда кирип, оразжы берген. Уруг аңаа-даа чедер харык чок. Чүрээ-даа бырылаар, оорганы, көп-белдирип-даа тымылаар болган. Ол чаңгыс черге шай хайындырым хире үе иштинде орган. Уруг мунгарай берген. Аалга чедир ам-даа ады километр хире. Шимээр харыы чок апар чыткан. «Черниң черинге мынчаар ат болурум ол ирги бе?» деп, уруг бир дүвүрелчиг боданган. «Ынчалза-даа утаан черле оскунуп болбас» деп кадыгланып бодантылаан.

Оюмаа аъдынче кылаштаар дээш каш-даа дап берген. Бел кежин шуут угдунмас. Ол сактырга, артында кижи мыттаан ышкаш болган. Хая көрнүп кээрге, тудугжу Маадыр-оол бо турган.

Уруг ыятташ, хейде-ле:

— Аъдым хоярга, чайлып калдым, аным—дээш, база-ла турар дээш дап берген, бел кежиинден улуг даш келзээ-биле базырып каан ышкаш.

Маадыр-оол Оюмааның арныңче топтап көөрге, ол артында калчан-сарыг ышкаш көзүлген. Эриннери када берген, карактарының оттары шаг-шинек чок.

«Хөөкүйнүң аъды электен аарып эгелээн-дир» деп бодал оон бажынга кирип келген. Ол бичии боол чорүй уругнуң кула аъдын барып тудуп алган. Оюмаа ээр кырынга туттунуп олурар-даа ужур чок.

— Өрү ыт ээрер, аал ырак эвес-тир аа, аным?— деп, уруг човууртап олура, чаңгыс катап чугаалаан.

— Кызыл ирейниң, партизан ирейниң аалы мыя мында болгай, дуңмам.

Маадыр-оолдуң мөге-дурзаа аайлыг эвес. Камныы-биле ону ийи холунга бичии уругулаштыр кужактапкаш, аалче далажыпкан. Оюмааның човууртаарынга, ол холдарының шылап турарын-даа уттупкан. Оол хавааңдан дери шаагайнып төктүп чораан. Оюмааның оорга-мойнунуң аарыыры дам бар чыткан.

Маадыр-оол ийи-үш удаа дыштанып ап чорааш, Оюмааны Кызыл ирейниң өөнге куснаптап эккелген. Оон чогум ады Чойган-оол деп кижи. Ол аныяанда кызыл орустарга каттыжып, партизанчап, актарга удур демисежип нат болган кижи-дир. Ынчангаш ону улус Кызыл-даа дээр, Партизан деп-даа адаар апарган. Бозу аңаа шуут чаңчыгып калган.

— Оюмаа аътка октатканнап, Маадыр-оол чугаалаарга, Кызыл ирей уругнуң чодазы сыпа берген деп бодаан. Хаpалаан, ашактың кадайы база дүүн-не суур кирген, ам-даа ээп келбээн.

Ол уругнуң хол, будун тудуп, суйбап көрген:

— Сынган чүве чок-тур, ынчаарга-ла ужураг-дур — дээш, өшкү сегел садып кумагалыг суйбап тутпулаан. Ол кичээнгейлиг көрүп орарга, уруг көп-белдирип тудуп, суйбап човууртаар болган. «Хөөкүйнүң, божуур» деп барган. Эъди аарып турар кыным-дыр» деп бодал оон бажынга чык дээн. Оон дүвү-далаш үне халааш улуг-ла чоов дыртыг ыяжы киирип эккеп, дөрге быжыглай баглай каапкан. Оон соонда одун чүшкүрүп шай тиге каапкан.

— Че, ам ол-дур, шай мурнаар бе, уруум Оюмаа мурнаар бе?—деп, бир хөктүг чугаалаптан. Маадыр-оол ашакче көрген, түң дег ак диштерин көзүлдүр хүлүмзүрүп каан.

Удатпаан. Оюмааның човууртаары-даа кежээзээн. Чүү-даа чүве ойлуг-шактыг-ла болгай, Оюмаа ам-на дыртыг баарында олурупкан.

— Ына-а, ында!— дээн чаш кижиниң өткүт үнү өг иштин дола берген. Кызыл ирей бир-бир бодаварга, будун өртемчей улам чырык, улам өөрүшкүлүг ышкаш апарган. Өг иштин артында чырык чаагай көзүлген.

— Олчан оол-дур, кызым! Ол болбазынче, кырган-ачазы мен ышкаш кызыл партизан чүве болур ыйнаан. Ие-чуртун дайзыннардан камгалаар эр чүве-дир оң. Боол-тур харын. Тоол шагда ышкаш эрниң эрези Кызыл-Маадыр деп амыр эвес эр болгай аан!— деп, амырап өөрээн ашак алган-ороэн орган.— Моон киндиин кескен кырган адазы Маадыр-оол-дур. Оон адын база алзын.

Оюмаа өлчейлиг-буянныг ирейниң чугаазын өөрүшкү-биле дыңнап дөрде орун кырында чыргап чыткан. Хурагап кежинде кыдыглап ораап каан чаш оол таалайын дазыладыр сордунуп каап чыткан.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчызының 2-35-24, 2-31-75, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35 секретарьлатты 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75 культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60 корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17531. Чагыг № 2736.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01417.